

De stad en staat van de burger

Het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse

Nico
INSTITUTE

Nicis Institute - 2009

ISBN: 978 90 77389 74 4

NUR: 740

Uitgave:

Nicis Institute

Laan van Nieuw Oost Indië 300

2593 CE Den Haag

Postbus 90750

2509 LT Den Haag

info@nicis.nl

www.nicis.nl

T +31 (0)70 344 09 66

F +31 (0)70 344 09 67

Auteurs: Marianne van Bochove, Katja Rusinovic en Godfried Engbersen (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Eindredactie: Miriam Zeevenhooven, Ylva Hendriks

Fotografie: Chris Pennarts (chrispennarts.nl)

Opmaak: www.az-gsb.nl, Den Haag

Drukwerk: Senz grafische media

Basisvormgeving: www.kruit.nl

Oplage: 500

Deze publicatie is gebaseerd op de resultaten van een onderzoek gefinancierd in het kader van het Stedelijk innovatieprogramma (STIP), een samenwerkingsverband tussen NWO en Nicis Institute. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleevuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Juni 2009

© Nicis Institute

De stad en staat van de burger

Het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse

Marianne van Bochove
Katja Rusinovic
Godfried Engbersen

Nico
INSTITUTE

In 1992 verscheen het jaarboek 'De staat van de burger' van het tijdschrift *Beleid & Maatschappij*. In de introductie van die bundel wordt melding gemaakt van de herontdekking van de burger. Die herontdekking van de burger was niet altijd positief. Burgers zouden passief, calculerend en onverantwoordelijk gedrag vertonen en vooral een gebrek aan betrokkenheid bij de publieke zaak. Wie dit jaarboek nu doorleest is verrast door de actualiteit ervan voor het huidige oploaiende debat over burgerschap. Daarin keren dezelfde negatieve kwalificaties terug over de staat van de moderne burger. Maar er zijn ook verschillen. Burgerschap werd destijds vooral verbonden met de nationale staat, het migratie- en integratievraagstuk werd amper behandeld.

Dat gebeurt wel in dit rapport. Het handelt over het *stadsburgerschap* van de allochtone middenklasse in Rotterdam. De aanleiding voor dit onderzoek was tweeledig. Enerzijds waren we geïnteresseerd in de 'staat' van burgerschap van sociaaleconomisch succesvolle migranten: in welke mate en op welke wijze zijn zij betrokken bij de publieke zaak? Anderzijds waren wij geïnteresseerd in de betekenis van de 'stad' Rotterdam voor hun burgerschapspraktijken en hun gevoelens van verbondenheid: zijn zij actief in de Rotterdamse politiek en *civil society* en zijn zij trots op hun stad?

Verder is ook onderzocht in hoeverre migranten activiteiten ontwikkelen die landgrensoverschrijdend zijn. Deze belangstelling is ingegeven door het huidige politieke debat waarin vaak wordt verondersteld dat banden en loyaliteiten met het land van herkomst actief stadsburgerschap in de weg staan. De kritiek op de dubbele nationaliteit van de nieuwe burgemeester van Rotterdam past in deze gedachtegang.

In deze studie hebben we geprobeerd om de staat en stad van een specifieke groep burgers zo zorgvuldig mogelijk te onderzoeken en waar mogelijk suggesties te doen voor stedelijk beleid. Deze analyse levert enerzijds een zonnig beeld op van een groep die op allerlei terreinen actief is, anderzijds zijn er tendensen in de stad waardoor deze groep zich bedreigd voelt. Het harde debat over het integratiebeleid in Rotterdam laat ook zijn sporen na bij succesvolle migranten die zich vaak onheus behandeld voelen.

Dit onderzoek is gefinancierd door Nicis Institute. Wij zijn Nicis Institute zeer erkentelijk voor de begeleiding en financiering van dit onderzoeksproject. Wij danken ook de gemeente Rotterdam, in het bijzonder de dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving (JOS), die heeft bijgedragen aan de financiering van het veldwerk. Wij danken ook alle interviewers, studenten van de Erasmus Universiteit, voor hun inzet en betrokkenheid bij dit project. Daarnaast gaat dank uit naar alle Rotterdamse middenklassers die bereid waren deel te nemen aan dit onderzoek. Een aantal respondenten mochten we ook tijdens hun (vrijwilligers)werk fotograferen. De foto's, gemaakt door Chris Pennarts, vindt u terug in deze publicatie. De rijkdom aan materiaal dat is verzameld zal nog vele andere publicaties opleveren, waaronder een studie naar het stadsburgerschap van hooggeschoolde arbeidsmigranten (*expats*).

De publicatie die voor u ligt, is mede gebaseerd op de zes burgerschapsbriefings die in de loop van het onderzoek zijn verschenen om de gemeente Rotterdam en belangstellenden te informeren over de voortgang van het onderzoek en de beleidsuggesties die daaruit voortvloeien.

Godfried Engbersen
Hoogleraar Algemene Sociologie EUR
Projectleider

1. Inleiding	13
1.1 Drie dimensies van stadsburgerschap	14
1.2 Stadsburgerschap en transnationale betrokkenheid	15
1.3 Kenmerken van de Rotterdamse allochtone middenklasse	16
1.4 Leeswijzer	18
2. Politieke participatie: ‘dit is ook mijn stad!’	21
2.1 Lidmaatschap en activiteiten binnen politieke partijen	21
2.2 Stemgedrag van de middenklasse in Rotterdam	22
2.3 Conclusie	25
3. Maatschappelijke participatie: meedoen in het middenveld	27
3.1 Vrijwilligerswerk: activiteiten binnen organisaties	27
3.2 Informele hulp: het helpen van familie, vrienden en bekenden	30
3.3 Conclusie	32
4. Lokale participatie en transnationale betrokkenheid	35
4.1 ‘Zwakke’ transnationale activiteiten	35
4.2 ‘Sterke’ transnationale activiteiten	37
4.3 Conclusie: Lokale versus transnationale activiteiten	38
5. Identificatie: gevoelens van verbondenheid met de stad en het herkomstland	41
5.1 Dubbele nationaliteit, dubbele loyaliteit?	41
5.2 Rotterdam, Nederland of herkomstland?	44
5.3 Conclusie: Lokale versus transnationale identificatie	47
6. Aanbevelingen van de middenklasse	49
6.1 De beoordeling van het leefklimaat in Rotterdam	49
6.2 Aanbevelingen van de Rotterdamse middenklasse	51
6.3 Conclusie	54
7. De allochtone middenklasse: burgers als ieder ander	57
7.1 Lokale politieke participatie	57
7.2 Lokale maatschappelijke participatie	57
7.3 Lokale identificatie	58
7.4 Stadsburgerschap en transnationale betrokkenheid	58
7.5 De middenklasse aan het woord: wat moet er gebeuren?	59
7.6 Burgers als ieder ander	60

Literatuur	61
Bijlage 1: Achtergrondkenmerken respondentengroep	65
Bijlage 2: Regressieanalyse sterke en zwakke transnationale activiteiten	67
Bijlage 3: Regressieanalyse transnationale identificatie	69

1. Inleiding

Stadsburgerschap en de allochtone middenklasse

Elke stad wenst bewoners die zich actief inzetten voor hun woon- en leefomgeving, voor zichzelf en voor hun medemens. Voortschrijdende individualisering en culturele contrasten worden vaak gezien als een bedreiging voor een dergelijk actief *burgerschap*. Van actieve burgers wordt verwacht dat zij grenzen overstijgen: zowel de grenzen van het eigen belang als de grenzen van de eigen etnische, religieuze of politieke groep (Van den Brink 2006).

In verschillende steden zijn in de afgelopen jaren nota's verschenen waarin actief *stadsburgerschap* centraal staat. Hoewel er verschillen bestaan in de gebruikte terminologie en de nadruk die bepaalde thema's krijgen, valt op hoe eensgezind de steden zijn over hun beeld van de 'ideale stadsburger'. Stadsburgers, ongeacht huidskleur, leeftijd, sekse of religie, zijn trots op hun stad, kennen hun rechten én hun plichten, voelen zich verbonden met hun stad, uiten dit in participatie en onbetaalde activiteiten, en gaan op een respectvolle manier met elkaar om.¹

Hoewel de zoektocht naar stedelijke saamhorigheid – of 'het samen stad zijn', zoals de gemeente Den Haag het noemt – in verschillende steden plaatsvindt, richten we ons in deze studie in het bijzonder op de stad Rotterdam. Rotterdam is niet alleen de stad met het grootste aandeel migranten in Nederland, maar ook de stad waar autochtoon en allochtoon lijnrecht tegenover leken te staan tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in 2006. De Partij van de Arbeid – die haar succes in belangrijke mate te danken had aan de 'etnische stem' – loste Leefbaar Rotterdam af als grootste partij; beide partijen samen waren goed voor 32 van de 45 raadszetels.

De recentelijk benoemde burgemeester Ahmed Aboutaleb wordt door velen gezien als de ideale bruggenbouwer: hij kan eraan bijdragen dat Rotterdam weer één stad wordt en dat groepen die nu tegenover elkaar lijken te staan, elkaar vinden in een gedeeld 'Rotterdammer-zijn'. Maar niet alleen van burgemeester Aboutaleb wordt veel verwacht bij het bevorderen van een gedeeld stadsburgerschap. Ook meer in het algemeen worden succesvolle migranten gezien als een belangrijke schakel tussen autochtoon en allochtoon. Migrantengroepen die tot de middenklasse behoren, worden niet alleen van belang geacht voor een evenwichtige bevolkingssamenstelling en een gezond maatschappelijk middenveld, maar worden ook gezien als potentiële rolmodellen voor minder succesvolle 'achterblijvers' (Van Bochove 2008, Veldboer e.a. 2008).

Rotterdam ondervindt echter problemen bij het aan zich binden van de middenklasse. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat niet alleen een groot deel van de autochtone middenklasse de stad heeft verruild voor een rustigere randgemeente, maar dat ook steeds meer allochtonen die tot de midden-

¹ Zie de nota *Stadsburgerschap: het motto is meedoen* (Gemeente Rotterdam 2007), vergelijk ook *Samen stad zijn: burgers maken het verschil* (Gemeente Den Haag 2006) en *Naar burgerschap in Amsterdam* (Gemeente Amsterdam 2004).

klasse behoren de stad verlaten (Burgers en Van der Lugt 2005). Dit laat echter onverlet dat er in Rotterdam wel degelijk sprake is van een bloeiende allochtone middenklasse. Steeds meer Rotterdammers met een niet-Nederlandse achtergrond weten te klimmen op de maatschappelijke ladder. Het onderwerp van deze studie is niet welke motieven leden van de middenklasse hebben om uit Rotterdam te vertrekken. Wij onderzoeken wat leden van deze middenklasse aan Rotterdam bindt, welke activiteiten zij ontplooiën en wat zij betekenen voor het maatschappelijk leven in de stad. We besteden niet alleen aandacht aan de lokale bindingen van de allochtone middenklasse, maar ook aan bindingen met het herkomstland, ook wel *transnationale* bindingen genoemd. Dergelijke bindingen worden vaak gezien als een mogelijk obstakel voor actief (stads)burgerschap. De volgende vragen staan centraal in deze studie:

- 1 Wat zijn de kenmerken van het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse?
- 2 Hoe verhoudt transnationale betrokkenheid zich tot stadsburgerschap?

Bovenstaande vragen richten zich op de betrokkenheid van de allochtone middenklasse bij de stad. Maar de relatie tussen burgers en de gemeente is niet eenzijdig. Net zoals de gemeente Rotterdam hoge verwachtingen heeft van haar burgers, zo mag ook van Rotterdammers verwacht worden dat zij hoge eisen stellen aan het gemeentelijk beleid. Daarom beantwoorden we in deze publicatie ook de volgende vraag:

- 3 Hoe beoordeelt de allochtone middenklasse het leefklimaat in Rotterdam en op welke terreinen is er volgens hen verbetering nodig?

De onderzoeksvragen zijn niet alleen relevant voor de gemeente Rotterdam, maar voor alle gemeenten die te maken hebben met een omvangrijke migrantenpopulatie. Ook in andere steden is er sprake van een groeiende allochtone middenklasse, dus ook voor andere steden is het van belang om te weten in hoeverre deze groep betrokken is bij de stad waarin zij leeft. Steden zouden zich de vraag moeten stellen hoe je deze – in sociaal en economisch opzicht – belangrijke groep aan je stad kunt binden of voor je stad kunt behouden.

Voor we onze onderzoeksmethode en respondentengroep toelichten, gaan we eerst kort in op de centrale termen in ons onderzoek.

1.1 Drie dimensies van stadsburgerschap

Het begrip burgerschap is ‘in’, zo stellen Hurenkamp en Tonkens in hun recente publicatie *Wat vinden burgers zelf van burgerschap?* (2008). In landelijke en stedelijke beleidsnota’s worden steeds meer aspecten van het dagelijks leven onder de noemer burgerschap geplaatst, waardoor het in toenemende mate onduidelijk is wat er nu eigenlijk met de term wordt bedoeld. Toen wij onze respondenten vroegen wat zij verstaan onder een actief stadsburgerschap, kregen wij zeer diverse antwoorden, die veelal niet zouden misstaan in een willekeurige beleidsnota.

‘Burgerschap houdt in banden creëren tussen groepen. Elkaar zien als mensen, in plaats van als moslim, Marokkaan of zwart.’ (vrouw, 36, Marokkaanse Rotterdammer)

‘Een actieve burger zeurt niet alleen, maar steekt zelf de handen uit de mouwen.’ (vrouw, 53, Surinaamse Rotterdammer)

‘Burgerschap houdt in betrokken zijn met je medemens, waar je ook vandaan komt. Het is ervoor zorgen dat de omgeving er goed uitziet; zorgen voor je omgeving en je burens. Actief zijn en meedenken bij het verbeteren van Rotterdam en je eigen flat.’ (vrouw, 31, Turkse Rotterdammer)

Veel respondenten maakten echter ook een onderscheid tussen wat een ideale stadsburger is en hoe zij zelf vormgeven aan hun stedelijk burgerschap. Zoals de volgende respondent, die werkzaam is als arts-assistent bij de spoedeisende hulp:

‘Ik ben zelf niet actief, maar wel betrokken. Ik vind veel dingen belangrijk, maar heb er geen tijd voor. Ik ben iemand die wel een handtekening zet om iets te ondersteunen, maar die niet zelf iets op poten zet.’ (man, 29, Surinaamse Rotterdammer)

In deze studie richten we ons op de drie dimensies van actief stadsburgerschap, die vaak worden genoemd in beleidsnota’s en die we ook terugzien in de visie op burgerschap van de allochtone middenklasse.

- 1 *Politieke participatie*: het stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen en lidmaatschap van een politieke partij.
- 2 *Maatschappelijke participatie*: het verrichten van vrijwilligerswerk binnen of buiten organisatieverband.
- 3 *Identificatie*: gevoelens van verbondenheid met de stad en haar inwoners.

1.2 Stadsburgerschap en transnationale betrokkenheid

Hoewel de Rotterdamse burgerschapsnota stelt dat Rotterdammers stadsburgers én wereldburgers zijn, en dat het niet uitmaakt ‘voor welk land je juicht tijdens het WK voetbal’ (Gemeente Rotterdam 2007: 7), wordt vaak verondersteld dat bindingen die migranten onderhouden met hun herkomstland een belemmering kunnen vormen voor actief burgerschap in Nederland (Van den Brink 2006: 292, Scheffer 2007: 285). De transnationale bindingen van migranten worden vaak met enige argwaan bekeken. Soms betreft de discussie het hebben van een dubbele nationaliteit, andere keren gaat het om het hebben van een schotelantenne om buitenlandse televisiezenders te kunnen ontvangen of om politiek getinte activiteiten in het herkomstland.

In deze studie onderzoeken we in hoeverre leden van de allochtone middenklasse in Rotterdam lokale en transnationale activiteiten en gevoelens van verbondenheid met elkaar combineren. We besteden

hierbij aandacht aan verschillende typen transnationale activiteiten (economisch, sociaal-cultureel en politiek), het hebben van een dubbele nationaliteit en de gevoelsmatige binding met het herkomstland. Daarnaast gaan we in op de vraag of het daadwerkelijk zo is dat migranten met een sterke transnationale betrokkenheid minder lokaal actief zijn dan migranten die zwakkere bindingen hebben met het herkomstland.

1.3 Kenmerken van de Rotterdamse allochtone middenklasse

De drie centrale onderzoeksvragen beantwoorden we op basis van 225 interviews met leden van de allochtone middenklasse in Rotterdam. We hebben ons specifiek gericht op Rotterdammers met een Surinaamse, Turkse of Marokkaanse achtergrond (75 respondenten per etnische groep). Alle respondenten in het onderzoek hebben een betaalde baan van minstens 20 uur per week op minimaal Mbo-niveau, of zijn werkzaam als zelfstandig ondernemer in de zakelijke dienstverlening. Om een vergelijking mogelijk te maken, hebben we ook een groep van 100 leden van de autochtone middenklasse in Rotterdam geïnterviewd. De interviews vonden face-to-face plaats, aan de hand van een half gestructureerde vragenlijst. In de interviews, die gemiddeld anderhalf uur duurden, kwamen verschillende vormen van lokale en transnationale politieke participatie en identificatie ter sprake.

Bij het werven van respondenten hebben we gebruik gemaakt van verschillende strategieën; we hebben niet alleen lokaal en/of transnationaal actieve burgers geselecteerd. Via bedrijven, overheidsinstellingen, maatschappelijke organisaties, het eigen sociale netwerk van de interviewers en de sneeuwbalmethode – waarbij respondenten werd gevraagd of ze nog andere potentiële respondenten kennen – hebben we gestreefd naar een gevarieerde respondentengroep. Er is echter geen garantie dat de bevindingen representatief zijn voor de gehele allochtone middenklasse in Rotterdam. Waarschijnlijk is er sprake van enige oververtegenwoordiging van lokaal actieve burgers, aangezien een deel van de respondenten is geworven via maatschappelijke organisaties. Dit geldt in het bijzonder voor de Marokkaanse respondenten; zij blijken actiever te zijn dan hoogopgeleide Marokkanen in het algemeen (vgl. Dekker 2008: 85). Om deze reden zijn we in deze publicatie voorzichtig met het doen van algemene uitspraken over de gehele populatie en over verschillen tussen de etnische groepen.

We geven een overzicht van enkele belangrijke kenmerken van de geïnterviewde allochtone respondentengroep (zie bijlage 1 voor een overzicht van achtergrondkenmerken van zowel de allochtone als de autochtone respondenten).

Geslacht en etnische achtergrond

- Het aantal mannen en vrouwen binnen de respondentengroep is zeer gelijk verdeeld: 117 mannen tegenover 108 vrouwen.
- Ook binnen de verschillende etnische groepen is de verdeling man-vrouw evenwichtig: 38 Surinaamse mannen en 37 vrouwen; 39 Turkse mannen en 36 vrouwen; 39 Marokkaanse mannen en 36 vrouwen.

Leeftijd en generatie

- De meeste respondenten binnen het onderzoek zijn tussen de 25 en 45 jaar.
- De jongste respondent is 20 jaar, de oudste 64.
- Tweederde van de respondenten behoort tot de tweede generatie, dit betekent dat zij in Nederland zijn geboren, of hier voor hun twaalfde levensjaar zijn gekomen.

Burgerlijke staat

- Ongeveer de helft van de respondenten is getrouwd of woont samen, 12 procent heeft wel een partner maar woont niet samen. Iets minder dan de helft van de respondenten heeft kinderen.
- Bijna 40 procent van de respondenten is alleenstaand of gescheiden. Vooral het hoge aantal vrouwen dat tot deze categorie behoort, is opvallend: 46 procent, tegenover 33 procent bij de mannen.

Onderwijsniveau

- De respondenten zijn hoogopgeleid: 15 procent heeft een Mbo-opleiding als hoogst behaald diploma, 52 procent een Hbo-opleiding en 22 procent een universitaire opleiding.
- We hebben de middenklasse niet geselecteerd op gevolgd onderwijs, maar wel op het opleidingsniveau dat minimaal vereist is voor de baan van de respondenten. 21 procent heeft een baan waarvoor minimaal Mbo-niveau vereist is, 63 procent werkt in een Hbo-functie en 16 procent werkt op academisch niveau.

Bron van inkomsten

- De meeste respondenten in het onderzoek (81 procent) werken in loondienst. Een kleinere groep (11 procent) is werkzaam als zelfstandig ondernemer, 8 procent werkt zowel in loondienst als zelfstandig.
- Een meerderheid van de respondenten is via zijn/haar werk direct betrokken bij het maatschappelijk leven in de stad. Veelvoorkomende functies zijn docent in het basis-, beroeps- of hoger onderwijs, maatschappelijk werker of opbouwwerker, politieagent en zorgverlener. Daarnaast zijn verschillende respondenten werkzaam bij het CWI, de reclassering, het openbaar bestuur en in het bankwezen. Anderen zijn werkzaam als bedrijfsleider, jurist, financieel adviseur of journalist.
- De zelfstandig ondernemers in het onderzoek zijn actief in de zakelijke dienstverlening. We hebben voor deze groep gekozen omdat het vooral deze migrantenondernemers zijn die tot de middenklasse behoren (zie Rusinovic 2006). Verschillende van de ondernemers in het onderzoek geven trainingen aan bedrijven en organisaties, hebben een financieel of juridisch adviesbureau, zijn actief in reclame en multimedia of richten zich op arbeidsbemiddeling.
- Ruim driekwart van de respondenten in loondienst woont niet alleen in Rotterdam, maar werkt er ook. Slechts een enkele zelfstandig ondernemer heeft een bedrijf dat niet in Rotterdam is gevestigd.

Verblijf in Rotterdam

- 26 procent van de respondenten is geboren in Rotterdam. De meerderheid woont al lange tijd in Rotterdam. Slechts 12 procent is na 2000 in Rotterdam komen wonen.

1.4 Leeswijzer

De opbouw van deze publicatie is als volgt. Allereerst onderzoeken we in welke mate en op welke manieren leden van de allochtone middenklasse actief zijn als stadsburger. In hoofdstuk 2 en 3 staan activiteiten in de lokale politiek en civil society centraal. In hoofdstuk 4 beantwoorden we vervolgens de vraag hoe deze lokale burgerschapsactiviteiten zich verhouden tot transnationale activiteiten. In hoofdstuk 5 staat eveneens de verhouding tussen het lokale en het transnationale centraal, maar dan met betrekking tot gevoelens van verbondenheid.

Daarna maken we de balans op van het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse en onderzoeken we hoe de gemeente het stadsburgerschap van deze groep verder kan benutten en ondersteunen. Voor we in hoofdstuk 7 enkele aanbevelingen doen richting beleidsmakers, laten we in hoofdstuk 6 allereerst de allochtone middenklasse zelf aan het woord over de toekomst van hun stad.

2. Politieke participatie: 'dit is ook mijn stad!'

Hoewel de respondenten in ons onderzoek verschillen in hun mening over actief burgerschap, lijken ze het in ieder geval eens over het volgende: als burger van je stad dien je invloed uit te oefenen op de besluitvorming. Verschillende respondenten benadrukken het belang van het uitbrengen van je stem bij de verkiezingen.

Ik hoor veel Surinamers zeggen: ik ga niet stemmen, dat heeft toch geen zin. Maar als je niet stemt, dan moet je daarna ook niet zeuren dat je het niet eens bent met het beleid. Ik probeer mensen te motiveren om toch te gaan stemmen. (vrouw, 52, Surinaamse Rotterdammer)

Een betrokken burger is voor mij iemand die participeert in het 'stemgebeuren', dat bepaalt de sfeer in de stad. (vrouw, 38, Marokkaanse Rotterdammer)

Zowel de allochtone als de autochtone middenklasse in Rotterdam toont een hoge mate van politieke betrokkenheid. Deze betrokkenheid uit zich niet alleen in het stemmen bij de verkiezingen, maar ook – zij het in mindere mate – in activiteiten binnen politieke partijen. We bespreken in dit hoofdstuk de verschillende vormen van politieke participatie.

2.1 Lidmaatschap en activiteiten binnen politieke partijen

Politieke participatie wordt gezien als een belangrijke graadmeter voor de integratie van minderheden (Martiniello 2006). Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de participatie van migranten achterblijft bij die van autochtone Nederlanders. Het is echter aannemelijk dat deze achterblijvende politieke participatie samenhangt met de gemiddeld lagere sociaaleconomische positie van migranten.

We hebben de respondenten gevraagd of zij lid zijn (geweest) van een politieke partij. De resultaten laten zien dat voor alle groepen geldt dat ongeveer een vijfde van de respondenten op dit moment lid is van een politieke partij. Met name veel Turkse respondenten blijken momenteel aan een partij verbonden te zijn.

Tabel 2.1: (Voormalig) lidmaatschap van een politieke partij, in percentages

Herkomstgroep	Momenteel lid	Vroeger lid geweest	Nooit lid geweest
Autochtoon	13	11	76
Surinaams	15	3	82
Turks	23	7	70
Marokkaans	16	16	68

Daarnaast hebben we gevraagd of de respondenten ook onbetaalde activiteiten verrichten of hebben verricht voor een politieke partij. Bij alle groepen liggen deze percentages lager dan bij de vraag naar het lidmaatschap.

Tabel 2.2: **(Voormalig) vrijwilligerswerk bij een politieke partij, in percentages**

Herkomstgroep	Momenteel vrijwilliger	Vroeger vrijwilliger geweest	Nooit vrijwilliger geweest
Autochtoon	6	8	86
Surinaams	4	8	88
Turks	13	12	75
Marokkaans	13	14	73

2.2 Stemgedrag van de middenklasse in Rotterdam

Ook de opkomst bij verkiezingen wordt vaak beschouwd als een belangrijk aspect van de integratie van minderheden (Berger e.a. 2001). Het opkomstpercentage onder migranten is over het algemeen lager dan onder autochtonen. Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam in 2006 kon de hoge opkomst onder de allochtone bevolking dan ook opmerkelijk genoemd worden. Vooral de opkomst onder de Marokkaanse bevolking was sterk gestegen: van 39 procent in 2002 naar 58 procent in 2006 – gelijk aan de officiële totale opkomst van de stad (Tillie 2006: 22).

Onder de allochtone middenklasse kunnen we een nog hogere opkomst verwachten; middengroepen staan immers bekend om hun relatief hoge mate van politieke betrokkenheid. Deze verwachting blijkt te kloppen als we kijken naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. De opkomstcijfers onder de verschillende groepen in ons onderzoek zagen er als volgt uit:

Tabel 2.3: **Gestemd bij de Rotterdamse verkiezingen in 2006, in percentages**

Herkomstgroep	Opkomst
Autochtoon	83
Surinaams	73
Turks	83
Marokkaans	87

Voor alle onderzochte middengroepen lag het opkomstpercentage aanzienlijk hoger dan het stedelijk gemiddelde. Ook in ons onderzoek is de opkomst onder de Marokkaanse groep opvallend hoog.

Partijkeuze van de autochtone en allochtone middenklasse

De hoge opkomst onder Turkse en vooral Marokkaanse middenklasse Rotterdammers kan voor een belangrijk deel verklaard worden vanuit de tweestrijd tussen Leefbaar Rotterdam (toenmalig lid van het zittende college) en de Partij van de Arbeid (toenmalig lid van de oppositie) die in 2006 plaatsvond. Veel allochtone kiezers brachten een strategische stem uit om politieke verandering te realiseren. Twee Marokkaanse respondenten verwoordden hun politieke onvrede als volgt:

'Ik voel me de laatste jaren minder thuis in Nederland. Ik ben wel aan Nederland gehecht: als ik op vakantie ben wil ik na een paar weken wel weer terug. Maar ik voel me niet gewild. Er is sprake van wij-zij denken, dat wordt gevoed door de politiek.' (vrouw, 27, Marokkaanse Rotterdammer)

'De gemeente moet zeggen: "wij maken geen onderscheid tussen mensen". Hier is de politiek niet in geslaagd. Nu valt het wel mee, maar het vorige college deed dit heel slecht. Groepen zijn uit elkaar gehouden, in plaats van bij elkaar gebracht. Dit is ook mijn stad!' (vrouw, 36, Marokkaanse Rotterdammer)

Als we kijken naar de partijen waar de allochtone en de autochtone respondenten op hebben gestemd, zien we het volgende beeld:

Tabel 2.4: **Partijkeuze onder respondenten die gestemd hebben bij de Rotterdamse verkiezingen in 2006, in percentages**

	Autochtone middenklasse	Allochtone middenklasse	Verkiezingsuitslag
PvdA	19	58	37
GroenLinks	17	17	4
SP	10	15	7
VVD	20	1	6
Leefbaar Rotterdam	4	1	30
CDA	12	2	8
ChristenUnie	10	0	2
D66	5	2	2
Anders	2	1	4
Weet niet	1	1	–
Geen antwoord	0	2	–

In de verkiezinguitslag van 2006 was de strijd tussen Leefbaar Rotterdam en de Partij van de Arbeid duidelijk zichtbaar: tweederde van de stemmen ging naar een van beide partijen. Bij de geïnterviewde autochtone middenklasse zien we een meer diverse partijkeuze, die overigens niet representatief zal zijn voor de totale autochtone middenklasse in Rotterdam. Het beeld onder de allochtone middenklasse is meer eenduidig: 90 procent van de respondenten heeft op een linksgeoriënteerde

partij gestemd, waarvan de Partij van de Arbeid met bijna 60 procent het grootst is. Hierbij bestaan geen grote verschillen tussen de onderzochte etnische groepen.

Het belang van de etnische stem

Uit de verkiezingsuitslag blijkt de betekenis van de etnische stem, die deels werd verklaard vanuit het grote aantal allochtone kandidaten dat meedeed. Volgens critici lag cliëntelisme op de loer: *'veel allochtone kiezers verwachten iets terug van degenen die zij met voorkeurstemmen in het zadel hebben geholpen. Zo gaat dat in het thuisland immers ook'* (de Volkskrant, 10 maart 2006). Maar was deze bezorgdheid terecht?

Volgens Tillie (2006) maken allochtone kiezers in eerste instantie een keuze voor een bepaalde partij en pas daarna bepalen ze de keuze voor een bepaalde kandidaat. Uit onze resultaten blijkt eveneens dat de keuze voor een linkse partij niet volledig kan worden verklaard vanuit een voorkeur voor een kandidaat met dezelfde etnische achtergrond.

Tabel 2.5: **Kandidaatskeuze onder respondenten die gestemd hebben bij de Rotterdamse verkiezingen in 2006, in percentages**

Herkomstgroep	Gestemd op Nederlandse kandidaat	Gestemd op kandidaat met eigen afkomst	Gestemd op kandidaat met andere afkomst
Autochtoon	68	(68)	12
Surinaams	49	26	13
Turks	34	60	0
Marokkaans	51	31	11

Noot. De percentages tellen niet op tot 100 procent, omdat sommige respondenten niet meer wisten op welke kandidaat ze hadden gestemd.

Ongeveer de helft van de Surinaamse en Marokkaanse respondenten heeft op een autochtone kandidaat gestemd, in veel gevallen op de lijsttrekker van de partij. Onder de Turkse respondenten ligt het percentage dat 'etnisch' stemt hoger, wat overeenkomt met de resultaten uit bestaand onderzoek (Tillie 2006, Van Heelsum 2005); de Turkse gemeenschap in Nederland staat bekend om haar hoge organisatiegraad.

De allochtone respondenten in ons onderzoek geven aan dat hun keuze voor een linkse partij vooral te maken heeft met het verharde politieke klimaat in Rotterdam en in Nederland als geheel. Verschillende Marokkaanse, Turkse en Surinaamse respondenten geven aan dat ze zich – ondanks hun sociaaleconomisch gezien goede positie – niet altijd gewenst voelen in Nederland en Rotterdam.

2.3 Conclusie

In het verleden is vaak zorg uitgesproken over de beperkte politieke betrokkenheid van allochtonen. Achterblijvende opkomstcijfers bij verkiezingen worden dan gezien als indicator voor achterblijvende (politieke) integratie. Als het gaat om de door ons geïnterviewde allochtone middenklasse kunnen we stellen dat deze zorg niet terecht is. Deze groep vertoont een relatief hoge mate van betrokkenheid bij de politieke meningsvorming op lokaal niveau.

Naast de bezorgdheid over het *aantal* migranten dat stemt, wordt er in het heden ook zorg uitgesproken over de vraag *op wie* zij stemmen. De etnische stem wordt vaak als problematisch gezien; allochtonen zouden vooral stemmen langs etnische lijnen en zich minder richten op het algemeen belang. Deze zorg kan op basis van onze gegevens gerelativeerd worden. De allochtone middenklasse heeft dan wel in grote meerderheid op een links georiënteerde partij gestemd, het percentage dat op een kandidaat met dezelfde etnische achtergrond heeft gestemd, ligt aanzienlijk lager.

3. Maatschappelijke participatie: meedoen in het middenveld

Actief burgerschap wordt niet alleen omschreven als een politieke activiteit (deelname aan de besluitvorming), maar in toenemende mate ook als participatie in de civil society (het maatschappelijk middenveld).

In de civil society organiseren mensen zich en worden ideeën gevormd. Volgens politiek filosoof Herman van Gunsteren (1998: 130) draagt een vitale civil society hiermee bij aan een vitaal burgerschap. Vergelijkbare bewoordingen vinden we terug in de Rotterdamse nota *Stadsburgerschap: het motto is meedoen*. Hierin staat dat maatschappelijke participatie in de vorm van vrijwilligerswerk, mantelzorg of burenhulp ‘van levensbelang is voor een vitale stad’ (Gemeente Rotterdam, 2007: 8).

Vaak wordt er pessimistisch gesproken over de bereidheid van burgers om zich op vrijwillige basis in te zetten voor de ‘publieke zaak’ (vgl. Van den Brink 2006). Over de deelname van allochtonen aan vrijwilligerswerk en informele hulp bestaan over het algemeen twee zorgen: (1) ze zijn minder actief, en (2) als ze actief zijn, is dit meestal binnen de eigen kring. In hoeverre deze stellingen opgaan voor de omvang en aard van vrijwilligerswerk en informele hulp onder de allochtone middenklasse in Rotterdam, zien we in dit hoofdstuk.²

3.1 Vrijwilligerswerk: activiteiten binnen organisaties

Allereerst richten we ons op vrijwilligerswerk, dat wil zeggen: vrijwillige onbetaalde activiteiten die binnen een breed scala aan organisaties plaatsvinden.

Omvang van het vrijwilligerswerk

Uit onderzoek naar de deelname van verschillende groepen aan vrijwilligerswerk blijkt veelal dat allochtonen achterblijven bij autochtonen. Recent onderzoek van het SCP laat zien dat 41 procent van de autochtonen in de 50 grootste gemeenten van Nederland vrijwilligerswerk verricht, tegenover ongeveer 20 procent van verschillende andere etnische groepen (Van den Broek en Keuzenkamp 2008: 81).

Deze verschillen tussen allochtonen en autochtonen in het verrichten van vrijwilligerswerk worden vaak verklaard vanuit de gemiddeld lagere sociaaleconomische positie van allochtonen; uit onderzoek blijkt dat hoger opgeleiden vaker vrijwilliger zijn dan lager opgeleiden (vgl. Klaver e.a. 2005, Van den Broek en Keuzenkamp 2008). Aangezien al onze respondenten tot de middenklasse behoren en relatief hoogopgeleid zijn, verwachten we dat de verschillen tussen autochtonen en allochtonen in ons onderzoek kleiner zullen zijn.

² Bij deze analyse baseren we ons gedeeltelijk op de Bachelorscriptie van Rianne Geelhoed en Xiaoying Zhang, beiden student aan de Erasmus Universiteit en als interviewer betrokken bij het project *Transnationalisme en Stedelijk Burgerschap*.

We hebben onze respondenten gevraagd of zij momenteel vrijwilligerswerk verrichten of dit in het verleden hebben gedaan.

Tabel 3.1: **Verrichten vrijwilligerswerk naar herkomstgroep, in percentages**

Herkomstgroep	Momenteel vrijwilliger	In het verleden vrijwilliger	Nooit vrijwilliger geweest
Autochtoon	45	53	2
Surinaams	47	50	3
Turks	48	47	5
Marokkaans	59	36	5

De middenklasse in Rotterdam is relatief actief op het gebied van vrijwilligerswerk: binnen alle groepen ligt het percentage ruim hoger dan het stedelijk gemiddelde van 31 procent (De Graaf 2008: 21). De resultaten lijken een sociaaleconomische verklaring voor achterblijvende maatschappelijke participatie van allochtonen te ondersteunen: de verschillende allochtone middengroepen doen niet onder voor de autochtone middenklasse.³

Een Turkse Rotterdammer (34 jaar) werkt als directeur van een basisschool in Schiedam. In zijn vrije tijd is hij als vrijwilliger werkzaam bij de Turkse zelforganisatie Birlik, waar hij jongeren helpt met hun huiswerk en bij het voorbereiden van toetsen.

Volgens Klaver e.a. (2005: 116) voldoet de gemiddelde vrijwilliger aan het volgende profiel: relatief hoogopgeleid, een betaalde baan en verhoudingsgewijs vaak een vrouw. Uit ander onderzoek blijkt echter dat het percentage vrijwilligers onder Turkse en Marokkaanse vrouwen lager ligt dan onder mannen uit deze groepen (Van den Broek en Keuzenkamp 2008: 84). Dit zien we ook terug in ons onderzoek naar de middenklasse in Rotterdam. De participatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen is vergelijkbaar met die van autochtone en Surinaamse mannen.

3 Deze cijfers zijn niet representatief voor de totale middenklasse in Rotterdam. Er is waarschijnlijk sprake van enige oververtegenwoordiging van vrijwilligers, aangezien sommige respondenten zijn geworven via vrijwilligersorganisaties. Dit geldt vooral in het geval van de Marokkaanse respondenten.

Tabel 3.2: **Percentage vrijwilligers onder mannen en vrouwen, naar herkomstgroep**

Herkomstgroep	Mannen	Vrouwen
Autochtoon	39	51
Surinaams	40	54
Turks	54	42
Marokkaans	74	41

Aard van het vrijwilligerswerk

Naast de vraag naar de mate waarin allochtonen vrijwilligerswerk verrichten bestaat er vaak aandacht voor de aard van het vrijwilligerswerk dat zij doen. Uit onderzoek blijkt dat Turken en in mindere mate Marokkanen voornamelijk vrijwilliger zijn in organisaties gericht op de eigen groep (Van den Broek en Keuzenkamp 2008: 91). Vrijwilligerswerk binnen de eigen gemeenschap wordt soms gezien als een belemmering voor de integratie van minderheden, omdat 'het risico [bestaat] van afsluiting van de omringende maatschappij' (Van den Brink 2006: 289).

Tabel 3.3 geeft een overzicht van de meest voorkomende organisaties waarvoor de respondenten werkzaam zijn die momenteel vrijwilligerswerk verrichten.

Tabel 3.3: **Type vrijwilligerswerk, in percentages**

Type vrijwilligerswerk	Surinamers	Turken	Marokkanen	Totaal allochtone middenklasse	Totaal autochtone middenklasse
Politieke organisatie	9	26	23	19	8
Zelforganisatie	52	63	70	62	5
Kerk/moskee	19	11	15	15	32
Buurtvereniging/buurtcentrum	19	7	33	21	18
School	22	26	28	25	8
Jeugdwerk	13	11	28	18	11
Sportvereniging	25	22	20	22	26

Opvallend is het hoge percentage Marokkaanse, Turkse en Surinaamse respondenten dat momenteel vrijwilligerswerk verricht bij een zelforganisatie: een organisatie geleid door en gericht op migran-

ten.⁴ De zelforganisaties doen veel aan het verbeteren van de maatschappelijke positie van de eigen groep, bijvoorbeeld door huiswerkbegeleiding voor jongeren, activiteiten voor ouderen en het bieden van een netwerk voor hoogopgeleide allochtonen. Vaak hebben de respondenten binnen deze organisaties een bestuurlijke functie.

Een Marokkaanse Rotterdammer (42 jaar) heeft in het verleden veel tijd besteed aan vrijwilligerswerk, bij jeugdwerk, voor de moskee en bij een buurtcentrum. Tegenwoordig werkt ze fulltime en heeft ze daar geen tijd meer voor. Ze doet soms wel tijdelijke projecten, bijvoorbeeld op de school van haar dochter.

Verder valt op dat bij vrijwel alle typen organisaties de percentages onder de allochtone middenklasse hoger liggen dan onder de autochtone middenklasse. Zoals we in Tabel 3.1 hebben gezien, doet van beide groepen ongeveer vijftig procent van de respondenten momenteel vrijwilligerswerk. De allochtone respondenten die vrijwilligerswerk verrichten, doen dit echter vaak bij meerdere organisaties; velen zijn niet alleen actief voor een zelforganisatie, maar tegelijkertijd ook voor een (niet specifiek op migranten gerichte) sportvereniging of school (vgl. De Graaf 2008: 22).

De angst dat Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers zich afsluiten van de omringende samenleving lijkt op basis van deze gegevens over de allochtone middenklasse niet gegrond. De activiteiten voor zelforganisaties zijn er vaak juist op gericht de eigen groep een betere aansluiting te geven op de rest van de maatschappij. Daarnaast zijn vrijwilligers van zelforganisaties ook vaak vrijwilliger bij 'autochtone' organisaties. Participeren binnen de eigen groep hoeft dus geen belemmering te zijn voor activiteiten daarbuiten.

3.2 Informele hulp: het helpen van familie, vrienden en bekenden

Naast onbetaalde vrijwillige activiteiten binnen organisaties hebben we ook activiteiten onderzocht die niet in het kader van een organisatie plaatsvinden. Deze informele hulp kent verschillende vormen (zoals huishoudelijke hulp, lichamelijke zorg, kinderopvang en advisering) en is vaak gericht op de directe omgeving.

Omvang van de informele hulp

In onderzoek op landelijk en stedelijk niveau komt naar voren dat allochtonen minder informele hulp verlenen dan autochtonen (Van den Broek en Keuzenkamp 2008; De Graaf 2008). Zo blijkt uit onderzoek in Rotterdam dat 30 procent van de autochtonen informele hulp verleent en 19 procent van de allochtonen (De Graaf 2008: 21). Er worden verschillende verklaringen gegeven voor dit verschil (Van den Broek en Keuzenkamp 2008: 74). Enerzijds heeft het te maken met de opbouw van de allochtone bevolking; er zijn relatief weinig zorgbehoevende allochtone ouderen. Anderzijds wordt gewezen

4 Bij autochtonen hebben we gevraagd of zij vrijwilliger zijn (geweest) bij een multiculturele organisatie, dus een organisatie geleid door en gericht op mensen met verschillende culturele achtergronden. Zelforganisaties of multiculturele organisaties hebben vaak een brede doelstelling die gedeeltelijk overlapt met de doelstellingen van andere organisaties (zoals jeugdwerk, religieuze organisaties of buurtverenigingen).

naar de mogelijke vanzelfsprekendheid van bepaalde vormen van ondersteuning, die door respondenten daarom niet gerekend worden tot informele hulp.

Een Surinaamse Rotterdammer van 40 jaar begeleidt als reclasseringsmedewerkster mensen die in aanraking zijn gekomen met justitie. In haar vrije tijd verleent ze informele hulp aan mensen in haar omgeving. Ze kookt, helpt met het schrijven van sollicitatiebrieven en gaat mee naar instanties. Ze noemt het een structureel onderdeel van haar leven.

In ons onderzoek hebben we de respondenten gevraagd of zij – in welke vorm dan ook – informele hulp verlenen of hebben verleend en, als zij het momenteel doen, hoeveel uur ze daar per maand aan besteden.

Tabel 3.4: **Verlenen van informele hulp naar herkomstgroep, in percentages**

Herkomstgroep	Momenteel informele hulp	In het verleden informele hulp	Nooit informele hulp
Autochtoon	44	26	30
Surinaams	81	4	15
Turks	87	4	9
Marokkaans	76	13	11

Een brede opvatting van informele hulp geeft een aanzienlijk ander beeld dan bestaand onderzoek laat zien. Rond de tachtig procent van de allochtone middenklasse verleent momenteel informele hulp, bijna twee keer zoveel als de autochtone middenklasse. Ongeveer twintig procent van de respondenten (zowel allochtoon als autochtoon) zegt dat de verleende hulp incidenteel is: ze besteden er één of twee uur per maand aan. Vooral onder de allochtone middenklasse zijn er echter veel respondenten die aangeven dat ze meer dan acht uur per maand besteden aan informele hulp.

Aard van de informele hulp

Aangezien de respondenten in ons onderzoek relatief jong zijn (de meerderheid is tussen de 25 en 45 jaar oud) is het niet verwonderlijk dat slechts een klein deel van hen geconfronteerd wordt met een intensieve zorgvraag van de ouders. Huishoudelijke taken, zoals boodschappen doen voor bijvoorbeeld bureaus en kennissen, worden vaak op meer incidentele basis verricht. Daarnaast helpen de respondenten vrienden met verhuizen, zijn ze soms oppas en geven ze juridisch, financieel of medisch advies. Hierin verschillen de autochtone en de allochtone middenklasse niet van elkaar.

Een Turkse Rotterdammer (31 jaar) is adviseur Werk en Inkomen bij het CWI. Ze verleent zorg aan haar moeder en helpt kennissen door brieven te vertalen en te schrijven. Daarnaast verzamelt ze twee keer per jaar handtekeningen voor een ideële organisatie.

Het grote verschil tussen de autochtone en de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse respondenten kan vooral worden verklaard door specifieke behoeften binnen de allochtone groep: vertaalwerk en hulp bij het invullen van formulieren. Vooral Turkse en Marokkaanse respondenten gaan vaak als tolk met hun ouders of met kennissen mee naar instanties en helpen bij het vertalen van formele brieven. Daarnaast helpen veel allochtone respondenten familieleden of bekenden bij het invullen van belastingpapieren en andere formulieren.

3.3 Conclusie

Een groot deel van de door ons geïnterviewde Rotterdamse middenklasse is niet alleen politiek betrokken, maar ook actief in het maatschappelijk middenveld. Ongeveer de helft van de autochtone en allochtone respondenten is momenteel actief als vrijwilliger. In de mate van betrokkenheid bestaan geen grote verschillen tussen de geïnterviewde groepen.

Als we kijken naar het type organisatie waarvoor de respondenten zich inzetten, dan zien we echter wel verschillen tussen beide groepen. Opvallend is vooral het hoge percentage allochtone respondenten dat actief is bij een zelforganisatie. Ook op het gebied van informele hulp zien we verschillen tussen de autochtone en allochtone middenklasse. Een grote meerderheid van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers in ons onderzoek verleent informele hulp aan familieleden en bekenden. Het gaat dan vooral om vertaalwerk en administratieve hulp.

De allochtone middenklasse speelt in eigen kring een belangrijke rol bij het ondersteunen van met name kwetsbare jongeren en ouderen. Velen zijn als vrijwilliger of via hun werk – als docent, opbouwwerker of zorgverlener – betrokken bij de maatschappelijke positie van allochtone Rotterdammers (zie ook hoofdstuk 1). Allochtonen die tot de middenklasse behoren leveren op deze manier niet alleen direct – via persoonlijke hulp – een bijdrage aan de positie van anderen, maar kunnen ook meer indirect als rolmodel fungeren binnen de eigen gemeenschap.

4. Lokale participatie en transnationale betrokkenheid

In de voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat de allochtone middenklasse op verschillende terreinen actief is als stadsburger. In dit hoofdstuk staan we stil bij activiteiten die de grenzen van de gemeente en van Nederland overschrijden. We richten ons op de bindingen die de leden van de allochtone middenklasse hebben met hun herkomstland.

Hoewel bindingen van migranten met het herkomstland niet nieuw zijn, zijn de mogelijkheden om contact te hebben met familie en vrienden aldaar in de afgelopen decennia dankzij allerlei technologische vernieuwingen toegenomen. Via het internet en de satelliet-tv kunnen migranten steeds gemakkelijker op de hoogte blijven van de ontwikkelingen in het herkomstland. En doordat de vervoersmiddelen veelal goedkoper zijn geworden, kunnen migranten eenvoudig op en neer reizen tussen Nederland en het herkomstland.

De binding die migranten hebben met het herkomstland, wordt ook wel ‘transnationale betrokkenheid’ genoemd (zie Engbersen e.a. 2003). In het maatschappelijke en politieke debat wordt de transnationale betrokkenheid van migranten vaak met enige scepsis ontvangen. Dit komt veelal voort uit de veronderstelling dat de betrokkenheid van migranten met het herkomstland ten koste gaat van hun betrokkenheid met Nederland en met de stad waarin zij wonen (vgl. Van den Brink 2006: 292; Scheffer 2007: 285).

In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan de vraag in hoeverre de allochtone middenklasse betrokken is bij transnationale activiteiten. We onderzoeken economische, sociaal-culturele en politieke transnationale activiteiten en maken daarbij een onderscheid tussen ‘zwakke’ transnationale activiteiten, zoals het lezen van de krant en het kijken naar tv-programma’s, en ‘sterke’ transnationale activiteiten, zoals vrijwilligerswerk in het herkomstland (vgl. Itzigsohn e.a. 1999).

Naast de vragen in welke mate en op welke manieren de allochtone middenklasse transnationaal betrokken is, gaan we tot slot in op de vraag of transnationale activiteiten een belemmering vormen voor actief stadsburgerschap.

4.1 ‘Zwakke’ transnationale activiteiten

‘Zwakke’ transnationale activiteiten zijn activiteiten die migranten kunnen ondernemen vanuit Nederland, die een gering niveau van persoonlijke betrokkenheid vereisen en die niet vaak (maar ‘af en toe’ of ‘wel eens’) worden ondernomen. Tabel 4.1 laat zien met welke ‘zwakke’ transnationale activiteiten de respondenten zich bezighouden.

Een Surinaamse Rotterdammer van 52 volgt het nieuws in Suriname op de voet. Ze luistert via internet naar Surinaamse radiozenders en kijkt op de Rotterdamse tv naar een programma dat in Suriname wordt gemaakt.

Tabel 4.1: **Zwakke transnationale activiteiten, in percentages**

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Totaal
Economisch				
Stuurt af en toe geld naar familieleden of vrienden in herkomstland	40	60	45	48
Sociaal-cultureel				
Heeft één of meer keer per jaar contact met familieleden of vrienden in herkomstland	82	91	78	84
Kijkt wel eens naar tv-programma's uit herkomstland	47	93	66	69
Politiek en civil society				
Kan ten minste één politieke partij noemen uit herkomstland	56	89	28	58
Leest wel eens een krant uit herkomstland	43	67	21	43
Doneert af en toe geld aan goede doelen gericht op herkomstland	32	25	34	30

De Turkse respondenten nemen het vaakst deel aan sociaal-culturele activiteiten. Vrijwel alle Turkse respondenten kijken wel eens naar Turkse tv-programma's of hebben één of meer keer per jaar contact met familieleden in het herkomstland. Maar ook op andere terreinen is een ruime meerderheid van de Turkse respondenten actief, met uitzondering van het doneren van geld aan goede doelen in het herkomstland. Uit nadere analyse blijkt dat ruim 40 procent van de Turkse respondenten betrokken is bij meer dan vier van de zwakke activiteiten, terwijl dit onder de Surinaamse en Marokkaanse respondenten respectievelijk 13 en 11 procent is. Voor alle groepen geldt dat slechts een enkeling geen van de zwakke activiteiten onderneemt.

Een Turkse Rotterdammer van 27 doneert af en toe geld aan organisaties in Turkije. Het gaat vaak om eenmalige donaties voor acties waarover ze iets op de Turkse tv ziet, bijvoorbeeld in het programma Kimse Yok Mu ('Is daar iemand?').

Op het gebied van politiek en civil society zien we grote verschillen tussen vooral Turkse en Marokkaanse respondenten. Een meerderheid van de Turkse respondenten volgt (enigszins) de politiek en het nieuws in het herkomstland; onder Marokkaanse respondenten liggen deze percentages een stuk lager. Een reden hiervoor is dat veel Marokkaanse respondenten geen Arabisch kunnen lezen, de taal waarin Marokkaanse kranten geschreven zijn. Daarnaast geven veel Marokkaanse respondenten aan dat zij weinig vertrouwen hebben in het politieke stelsel in Marokko. Er bestaan wel politieke partijen, maar de feitelijke macht ligt bij de koning. Zo antwoordt een Marokkaanse respondent op de vraag of zij een Marokkaanse politieke partij kan noemen:

'Geen enkele. Het is alleen maar show, de koning bepaalt alles.' (vrouw, 41, Marokkaanse Rotterdammer)

Velen vertrouwen voor het verbeteren van de economische situatie in Marokko meer op projecten van maatschappelijke organisaties dan op de Marokkaanse overheid. Sommige respondenten doneren dan ook af en toe aan maatschappelijke organisaties, gericht op het herkomstland. Hierbij geeft een aantal respondenten aan dat het om eenmalige acties gaat, bijvoorbeeld gericht op armoedebestrijding in het herkomstland. Ook zijn er respondenten die geld doneren voor gerichte projecten, zoals de oprichting van een weeshuis.

4.2 ‘Sterke’ transnationale activiteiten

We kijken vervolgens naar de deelname aan ‘sterke’ transnationale activiteiten: activiteiten die ofwel in het land van herkomst plaatsvinden, ofwel een sterkere persoonlijke betrokkenheid veronderstellen en die regelmatig of vaak worden ondernomen.

Tabel 4.2: **Sterke transnationale activiteiten, in percentages**

	Surinamer	Turken	Marokkanen	Totaal
Economisch				
Bezit een huis in herkomstland	12	15	21	16
Stuurt regelmatig of vaak geld naar familieleden of vrienden in het herkomstland	22	17	32	24
Sociaal-cultureel				
Bezoekt herkomstland één of meer keer per jaar	19	86	53	53
Politiek en civil society				
Deelname aan de meest recente verkiezingen in het herkomstland	0	7	0	3
Doneert voornamelijk geld aan goede doelen die zijn gericht op herkomstland	0	10	6	5
Verricht momenteel vrijwilligerswerk binnen een politieke of maatschappelijke organisatie gericht op het herkomstland	11	0	7	6

Ook wanneer we kijken naar de sterke transnationale activiteiten blijkt dat Turken op verschillende terreinen meer actief zijn dan Marokkanen en Surinamers. Veel Turkse respondenten bezoeken meerdere keren per jaar hun herkomstland. Dit is voor hen gemakkelijk te organiseren, aangezien de afstand vrij gering is en de vliegtickets relatief goedkoop zijn. Bij de Surinaamse respondenten komt regelmatig bezoek van het herkomstland veel minder vaak voor. Veel Surinamers zijn sinds hun

komst naar Nederland maar één of twee keer teruggeweest naar Suriname. Zij zouden wel vaker willen gaan, maar de tickets zijn erg duur.⁵

Een Turkse Rotterdammer van 29 doneert maandelijks geld aan Unicef, Islamic Relief en de Turkse organisatie Deniz Feneri. Deze laatste organisatie richt zich op armoedebestrijding in Turkije.

Stemmen bij de verkiezingen in het land van herkomst komt onder alle groepen weinig voor en bij de Surinaamse en Marokkaanse respondenten zelfs helemaal niet. Alleen respondenten die in het bezit zijn van de nationaliteit van het herkomstland kunnen stemmen bij de verkiezingen. Aangezien de Surinaamse wetgeving het hebben van een dubbele nationaliteit niet toestaat, hebben alleen de Surinaamse respondenten die geen Nederlands paspoort hebben stemrecht bij de Surinaamse verkiezingen.⁶ Veel Marokkaanse respondenten weten niet of zij als Marokkaan buiten Marokko stemrecht hebben bij de verkiezingen. Een klein deel van de Turkse respondenten heeft wel gestemd bij de meest recente verkiezingen in het herkomstland. Zij hebben dit tijdens hun vakantie in Turkije gedaan bij een stembureau op het vliegveld of bij de douane.

Een Marokkaanse Rotterdammer van 32 is actief binnen het Netwerk Internationale Samenwerking Marokko (NISM), een organisatie die zich richt op ontwikkelingssamenwerking in Marokko. Voor deze organisatie reist ze regelmatig naar haar land van herkomst.

Enkele Marokkaanse en Surinaamse respondenten zijn aangesloten bij een maatschappelijke organisatie die zich onder andere richt op het land van herkomst. Zo is een Marokkaanse vrouw als vrijwilliger verbonden aan Stichting Karam, een stichting die zich inzet voor kansarme kinderen in bijvoorbeeld Marokko. Ze is onlangs naar Marokko gegaan om namens deze stichting een reportage te maken over het werk van Nederlandse artsen. Verder zijn enkele Surinaamse vrouwen verbonden aan Tiye International, een organisatie die gesteund wordt door de Verenigde Naties en zich inzet voor de rechten van vrouwen in vele landen, waaronder Suriname. Activiteiten in dergelijke organisaties zijn echter uitzonderingen; vrijwilligerswerk is veel meer een lokale dan een transnationale aangelegenheid.

4.3 Conclusie: Lokale versus transnationale activiteiten

Vrijwel alle allochtone respondenten blijken op een of meerdere terreinen transnationaal actief te zijn, zij het met variërende intensiteit. De meeste respondenten zijn vanuit Nederland betrokken bij

5 Inclusief belastingen kost een retourticket naar Paramaribo al snel meer dan 1.000 euro. Tickets naar Istanbul zijn vaak verkrijgbaar voor rond de 200 euro.

6 Dit geldt slechts voor 3 van de 75 Surinaamse respondenten. Zie over (dubbele) nationaliteiten ook hoofdstuk 5 van deze studie.

activiteiten die betrekking hebben op hun herkomstland en die een geringe mate van persoonlijke betrokkenheid vereisen ('zwakke' transnationale activiteiten). Transnationale activiteiten die in het herkomstland plaatsvinden, of die een sterkere mate persoonlijke betrokkenheid veronderstellen ('sterke' transnationale activiteiten), komen in geringere mate voor.

In de vorige twee hoofdstukken zagen we al dat veel leden van de allochtone middenklasse betrokken zijn bij de lokale politiek en de civil society. De vraag die vooralsnog onbeantwoord is gebleven, is of migranten die transnationaal actief zijn, minder lokaal betrokken zijn, zoals vaak wordt verondersteld. Om dit te onderzoeken hebben we een regressieanalyse uitgevoerd (zie bijlage 2). De uitkomsten van deze analyse laten zien dat er geen verband bestaat tussen de mate waarin migranten betrokken zijn bij sterke transnationale activiteiten en de betrokkenheid met de stad waarin zij wonen.

Wel blijkt uit de regressieanalyse dat er een positief verband bestaat tussen lokale participatie (betrokkenheid bij politieke activiteiten en de civil society) en zwakke transnationale activiteiten. Oftewel, respondenten die betrokken zijn bij dergelijke zwakke transnationale activiteiten zijn veelal ook lokaal actief. Deze uitkomst wijst er op dat onder hoogopgeleide migranten een zwakke transnationale betrokkenheid op het herkomstland samengaat met een betrokkenheid op de eigen stad.

5. Identificatie: gevoelens van verbondenheid met de stad en het herkomstland

Een sterke gevoelsmatige binding met de stad is volgens de burgerschapsnota's van verschillende steden van groot belang voor een actief stadsburgerschap. Volgens de Gemeente Rotterdam dient er een 'wij-gevoel' te bestaan tussen Rotterdammers en zou iedereen trots moeten zijn op zijn of haar stad. Er wordt niet van stedelingen verwacht dat zij hun andere identiteiten opgeven, maar het Rotterdammer-zijn wordt wel gezien als de belangrijkste identiteit. Deze gezamenlijke identiteit wordt geacht verschillen tussen mensen te overbruggen (Gemeente Rotterdam 2007: 5-6).

In hoofdstuk 4 hebben we gezien dat de door ons geïnterviewde allochtone middenklasse in Rotterdam niet alleen lokaal actief is, maar dat een groot deel van de respondenten ook op enigerlei wijze actief betrokken is bij het herkomstland. In dit hoofdstuk onderzoeken we of deze lokale en transnationale bindingen zich ook uiten in een sterke identificatie met Rotterdam, Nederland en het herkomstland.

We gaan in op enkele belangrijke thema's rond gevoelens van verbondenheid. Allereerst onderzoeken we in hoeverre het hebben van een bepaalde nationaliteit kan worden gezien als een uiting van emotionele binding. Daarna besteden we aandacht aan de vraag hoe belangrijk de stedelijke identiteit voor de Rotterdamse middenklasse is, vergeleken met andere identiteiten. Ten slotte onderzoeken we in hoeverre lokale en transnationale gevoelens van verbondenheid met elkaar samengaan.

5.1 Dubbele nationaliteit, dubbele loyaliteit?

In het debat rond identificatie met Nederland komt het verschijnsel van de dubbele nationaliteit vaak ter sprake. Het hebben van meerdere paspoorten wordt gezien als het meest overtuigende bewijs dat verschillende migrantengroepen niet voor de volle honderd procent voor Nederland hebben gekozen (vgl. Van den Brink 2006: 292). De discussie rond de dubbele nationaliteit en loyaliteitsproblemen laaide vooral op bij de benoeming van de staatssecretarissen Aboutaleb en Albayrak, beiden in het bezit van twee paspoorten. Bij de keuze voor Aboutaleb als burgemeester van Rotterdam was dit dubbele paspoort voor sommigen opnieuw een punt van zorg.

Ondanks de vele veronderstellingen die bestaan over de samenhang tussen meervoudige nationaliteiten en integratie, is hier maar weinig onderzoek naar gedaan (WRR 2007: 92). In de voorgaande hoofdstukken hebben we kunnen zien dat de allochtone middenklasse op sociaaleconomisch, politiek en maatschappelijk gebied beschouwd kan worden als 'goed geïntegreerd'. Zien we dit ook terug in hun keuze voor de Nederlandse nationaliteit?

Bezit verschillende nationaliteiten

Om bovenstaande vraag te beantwoorden hebben we onze respondenten allereerst gevraagd welke nationaliteit(en) zij bezitten.

Tabel 5.1: **Nationaliteit per herkomstgroep, in percentages**

Herkomstgroep	Alleen Nederlandse nationaliteit	Alleen nationaliteit herkomstland	Dubbele nationaliteit
Nederlands	100	–	0
Surinaams	96	3	1
Turks	5	1	94
Marokkaans	0	1	99

Noot. Eén Surinaamse respondent was in het bezit van zowel de Nederlandse als de Amerikaanse nationaliteit.

Opvallend is dat bijna alle respondenten een Nederlands paspoort hebben. Slechts een enkeling bezit alleen de nationaliteit van het herkomstland. Grote verschillen bestaan echter ten aanzien van het hebben van een dubbele nationaliteit. Hierbij kan een tweedeling gemaakt worden tussen aan de ene kant respondenten met een Surinaamse achtergrond en aan de andere kant respondenten met een Turkse of Marokkaanse achtergrond.

De meeste Surinaamse respondenten zijn Nederlander vanaf hun geboorte.⁷ Slechts 3 procent van de Surinaamse respondenten is in het bezit van de Surinaamse nationaliteit. Er zijn geen respondenten met zowel een Nederlands als een Surinaams paspoort. Surinamers die de Nederlandse nationaliteit aannemen verliezen automatisch hun Surinaamse staatsburgerschap, aangezien de Surinaamse wetgeving het hebben van een dubbele nationaliteit niet toestaat (zie ook hoofdstuk 4).

Onder Turkse en Marokkaanse respondenten is het hebben van een dubbele nationaliteit de norm. Marokkanen kunnen door de Marokkaanse regelgeving geen afstand doen van hun Marokkaanse nationaliteit; bij het verkrijgen van een Nederlands paspoort behouden ze altijd hun Marokkaanse staatsburgerschap. Hoewel Turkse staatsburgers wel afstand kunnen doen van hun nationaliteit, zien we dat een grote meerderheid van de Turkse respondenten ervoor heeft gekozen de Turkse nationaliteit te behouden.

Praktische en emotionele overwegingen

We hebben vastgesteld dat bijna alle respondenten met een Surinaamse, Turkse of Marokkaanse achtergrond de Nederlandse nationaliteit hebben. Maar wat waren eigenlijk hun motieven voor naturalisatie? Voelen ze zich Nederlander en willen ze dat bevestigd zien in hun nationaliteit, of spelen andere redenen een rol?

We hebben de respondenten gevraagd om te beargumenteren waarom ze in het bezit zijn van hun (verschillende) nationaliteit(en). Uit de antwoorden blijkt dat vooral praktische overwegingen van belang zijn, maar ook emotionele overwegingen spelen een rol. Enkele veelgenoemde motieven zijn:

⁷ De Surinaamse respondenten die in Suriname geboren zijn vóór de onafhankelijkheid van 1975 hebben sinds hun geboorte de Nederlandse nationaliteit. Na de onafhankelijkheid hebben zij gekozen voor een Nederlands paspoort. De respondenten die in Nederland geboren zijn, hebben ook sinds hun geboorte de Nederlandse nationaliteit.

- *Het paspoort als reisdocument:* Vooral Turkse en Marokkaanse respondenten geven aan dat reizen binnen en buiten de EU veel gemakkelijker gaat met een Nederlands paspoort dan met een Turks of Marokkaans paspoort. Voor velen was dit de belangrijkste reden om de Nederlandse nationaliteit aan te nemen; ze zien het paspoort als een ‘handig reisdocument’.
- *Het paspoort als toegang tot werk:* Het hebben van de Nederlandse nationaliteit is vereist voor bepaalde functies bij de overheid. Voor verschillende respondenten was dit een reden om zich te laten naturaliseren. Daarnaast geven sommige Turkse respondenten aan dat zij hun Turkse nationaliteit willen behouden om toegang te behouden tot de Turkse arbeidsmarkt.

‘De Turkse nationaliteit heb ik sinds mijn geboorte, de Nederlandse sinds mijn achttiende. Ik wil geen vreemdeling zijn die een vreemdelingendocument heeft dat steeds moet worden verlengd. Mijn Turkse nationaliteit heb ik behouden, misschien ga ik ooit nog in Turkije als ondernemer aan de slag.’ (man, 31, Turkse Rotterdammer)

- *Het paspoort als teken van toebehoren:* Hoewel praktische redenen voor velen belangrijker zijn dan emotionele overwegingen, heeft het paspoort vaak ook een symbolische waarde. Veel Surinaamse respondenten geven aan dat ze Nederlander zijn en dat het daarom vanzelfsprekend is dat ze de Nederlandse nationaliteit hebben. Hetzelfde argument wordt gebruikt door Marokkaanse en Turkse respondenten die tot de tweede generatie behoren. Veel Turkse en Marokkaanse respondenten hechten daarnaast emotionele waarde aan hun niet-Nederlandse nationaliteit. De dubbele nationaliteit is voor hen een weerspiegeling van hun binding met twee landen.⁸ Het volgende citaat is afkomstig uit een interview met een Marokkaanse man, die benadrukt dat zijn Marokkaanse paspoort symbool staat voor zijn meervoudige identiteit, die hij niet van plan is op te geven:

‘De Marokkaanse nationaliteit had eerst niet veel gevoelsmatige waarde voor me. Als ik hem een paar jaar geleden had moeten opgeven voor een bepaalde reden, dan had ik dat wel gedaan. Maar door de hele discussie rond dubbele nationaliteiten ben ik daar anders over gaan denken. Nu zeg ik: dit is mijn andere identiteit. Al zou ik hem kunnen opgeven, dan zou ik het uit principe niet doen, als een soort tegenactie.’ (man, 33, Marokkaanse Rotterdammer)

Tegelijkertijd benadrukken de meeste respondenten dat een Marokkaanse, Turkse of Surinaamse identiteit veel meer is dan uitsluitend het bezit van een paspoort. Het volgende citaat is hiervan een illustratie:

‘De Marokkaanse nationaliteit kun je niet opgeven. Als dit mogelijk zou zijn zou ik dat wel doen. Ik heb meer binding met Nederland, ik ben niet zo patriottistisch ten aanzien van het Marokkaans-zijn. Bovendien kun je ook Marokkaan zijn zonder Marokkaans paspoort, het zit hem meer in wat je eet, welke muziek je luistert en hoe je je kleedt’. (vrouw, 37 Marokkaanse Rotterdammer)

⁸ Hierbij moet worden opgemerkt dat een deel van de Marokkaanse respondenten de niet-Nederlandse nationaliteit – waarvan geen afstand gedaan kan worden – vooral als een last ervaart.

5.2 Rotterdam, Nederland of herkomstland?

De meeste respondenten zijn van mening dat een paspoort weinig zegt over gevoelens van verbondenheid: je kunt je heel Surinaams voelen met een Nederlandse nationaliteit en je kunt je sterk verbonden voelen met Nederland als je een dubbel paspoort hebt. Om erachter te komen in welke mate mensen zich identificeren met verschillende plekken moeten we dus verder kijken dan alleen hun paspoort.

Identificatie met stad en land

We hebben de respondenten op verschillende manieren gevraagd naar hun verbondenheid met Rotterdam, Nederland en het herkomstland. Allereerst hebben we de respondenten onderstaande tekeningen voorgelegd en gevraagd hoe zij hun relatie met verschillende groepen zouden typeren: van helemaal los van elkaar (figuur 1) tot helemaal verbonden (figuur 7).

Tabel 5.2 laat op een schaal van 1 tot 7 de gemiddelde scores zien van de verbondenheid van de respondenten met verschillende groepen. Hoe hoger de score, hoe sterker de gevoelens van verbondenheid.

Tabel 5.2: **Gevoelens van verbondenheid met verschillende groepen, gemiddelde scores**

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Totaal allochtone middenklasse	Totaal autochtone middenklasse
Voelt zich verbonden met:					
Eigen groep in Nederland	4,5	4,4	4,6	4,5	–
Rotterdamers	3,9	4,0	4,3	4,0	4,3
Nederlanders	3,7	3,5	3,9	3,7	4,6
Mensen in herkomstland	3,7	3,7	3,4	3,5	–
Surinamers/Turken/Marokkanen in andere landen	2,8	2,5	3,0	2,8	–

De allochtone middenklasse voelt zich in de eerste plaats verbonden met de eigen groep in Nederland. Dit komt overeen met de bevinding dat hun lokale participatie zich voor een belangrijk deel richt op de eigen groep. Zo zagen we in hoofdstuk 3 dat veel respondenten zich als vrijwilliger inzetten voor een lokale zelforganisatie. Daarnaast voelt de allochtone middenklasse zich sterk verbonden met de stad Rotterdam en haar inwoners. Deze lokale verbondenheid is gemiddeld sterker dan de verbondenheid met Nederlanders en met mensen in het herkomstland (de transnationale verbondenheid). Blijkbaar kan de allochtone middenklasse zich gemakkelijker identificeren met Rotterdam-

mers dan met Nederlanders of met mensen in het herkomstland. Wat dit laatste betreft, gaven vooral respondenten die tot de tweede generatie behoren tijdens de interviews aan dat zij door mensen in het herkomstland als een toerist worden gezien en dat zij zich daardoor ook vaak zo voelen.

Naast de cirkels hebben we de respondenten verschillende stellingen voorgelegd over hun verbondenheid met Rotterdam, met Nederland en met het land van herkomst. Een van deze stellingen was de vraag in hoeverre de respondenten zich een echte Rotterdammer, Nederlander of lid van de eigen etnische groep voelen. In Tabel 5.3 laten we de percentages zien van respondenten die (helemaal) eens waren met de stelling.

Tabel 5.3: **Identificatie met Rotterdam, Nederland en herkomstland, in percentages**

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Totaal alloch- tone midden- klasse	Totaal autoch- tone midden- klasse
Ik voel me een echte Rotterdammer	64	58	62	61	56
Ik voel me een echte Nederlander	37	25	34	32	71
Ik voel me een echte Surinamer/ Turk/Marokkaan	62	55	56	58	–

De uitkomsten laten zien dat hoewel bijna alle respondenten ervoor hebben gekozen de Nederlandse nationaliteit aan te nemen, voor alle drie de etnische groepen geldt dat zij zich het minst een 'echte Nederlander' voelen. De Turkse, Marokkaanse en Surinaamse respondenten voelen zich over het algemeen veel meer een 'echte Rotterdammer' dan een 'echte Nederlander', terwijl autochtone respondenten zich meer Nederlander voelen dan Rotterdammer (vgl. Entzinger en Dourleijn 2008, Hurenkamp en Tonkens 2008).

'Ik wil me wel een echte Nederlander voelen, maar omdat anderen me niet zo zien, kan ik dat niet' (man, 55, Surinaamse Rotterdammer)

De identificatie met de eigen etnische groep blijkt vergelijkbaar met de mate van stedelijke verbondenheid. Wanneer we naar de verschillende etnische groepen kijken, dan is de sterke mate van etnische identificatie onder respondenten met een Surinaamse achtergrond opvallend. Surinamers, algemeen beschouwd als 'de best geïntegreerde groep' (vgl. Dagevos en Gijsberts 2007: 13), omschrijven zichzelf eerder als 'Surinamer' dan als 'Nederlander'. Een zelfde patroon zien we bij Turken en Marokkanen.

Je thuis voelen in stad en land

We hebben de respondenten ook gevraagd in hoeverre zij zich thuis voelen in Nederland en Rotterdam. Rond 80 procent van de verschillende groepen zegt zich thuis te voelen in Nederland, voor Rotterdam ligt dit percentage zelfs rond 90. Niettemin geven veel respondenten aan dat ze zich de afgelopen jaren minder welkom zijn gaan voelen in Nederland. Ze identificeren zich gemiddeld sterker

met Rotterdam, maar ook hier voelen sommigen zich niet gewenst. Naast processen van identificatie zijn er dus processen van desidentificatie gaande (vgl. De Swaan 2007). Vooral onder Marokkaanse en Turkse respondenten wordt het verharde politieke klimaat genoemd als oorzaak voor desidentificatie met Rotterdam en Nederland. In hoofdstuk 2 hebben we besproken hoe gevoelens van uitsluiting hebben geleid tot een massale stem op de PvdA en in mindere mate GroenLinks. Is deze onvrede ook op andere manieren zichtbaar?

Een mogelijke indicator voor desidentificatie is de wens om te emigreren. We hebben de allochtone respondenten gevraagd of zij in de toekomst Nederland zouden willen verlaten om in het land van herkomst te gaan wonen. Het is opmerkelijk hoeveel respondenten deze vraag bevestigend beantwoorden.

Tabel 5.4: **Zou later in het land van herkomst willen gaan wonen, in percentages**

Herkomstgroep	Ja, naar herkomstland	Misschien naar herkomstland	Nee, niet naar herkomstland
Surinaams	37	42	21
Turks	55	28	17
Marokkaans	28	42	30

Hoewel de Rotterdamse middenklasse over het algemeen niet ontevreden is over het leven in Nederland, dromen velen van een toekomst in het buitenland. Een Surinaamse vrouw zegt hierover het volgende:

‘In de toekomst wil ik een tweede huis in Suriname kopen, en dan een gedeelte van het jaar in Nederland wonen en een gedeelte in Suriname. Ik voel me daar veel prettiger. Ik wil daar zaken gaan doen en dan op en neer reizen. Ik voel me thuis in Suriname, de mensen daar lijken op me, ik val daar minder op. Ik heb een gevoel van verbondenheid, er is rust, het eten is er lekker.’ (vrouw, 32, Surinaamse Rotterdammer)

Sommige respondenten noemen de verruwing van de samenleving of het politieke klimaat als reden dat ze weg willen uit Nederland, zoals onderstaande citaten illustreren:

‘Misschien ga ik terug naar Marokko. Het is niet altijd fijn om in Nederland te leven als je een allochtoon bent, en zeker niet als je moslim bent. We worden tegenwoordig gezien als tweederangsburgers.’ (vrouw, 31, Marokkaanse Rotterdammer)

‘Vroeger was ik trots op Nederland, maar nu ben ik dat niet meer. Nederland was vooruitstrevend en stond open voor verschillende groepen, maar nu is dat veranderd.’ (vrouw, 30, Turkse Rotterdammer)

Een andere belangrijke reden die wordt genoemd, is het verlangen naar de zon en het buitenleven. De wens om Nederland te verlaten geeft blijk van een relatieve ongebondenheid aan de huidige leefomgeving. Het blijft echter de vraag hoeveel mensen daadwerkelijk zullen emigreren. Naar alle waarschijnlijkheid zal het een beperkt aantal zijn. Velen zijn door hun werk en gezin gebonden aan

Nederland. Bovendien geven veel leden van de allochtone middenklasse aan dat zij ook in het land van herkomst als buitenstaander gezien worden.

5.3 Conclusie: Lokale versus transnationale identificatie

De leden van de allochtone middenklasse die wij hebben gesproken ondernemen niet alleen allerlei activiteiten gericht op de stad en het herkomstland, maar hebben ook een gevoelsmatige binding met beide. Het hebben van een bepaald paspoort staat volgens veel respondenten los van hun gevoelens van verbondenheid: of je nu wel of geen paspoort van het herkomstland hebt, Surinamer-, Turk- of Marokkaan-zijn zit in je hart. Als we kijken naar de mate van verbondenheid met verschillende groepen mensen, dan blijkt dat de respondenten zich gemiddeld het sterkst identificeren met leden van de eigen groep in Nederland. Dit wordt vaak gecombineerd met een sterke gevoelsmatige binding met Rotterdammers. Ook is er bij velen sprake van identificatie met de inwoners in het herkomstland.

De vraag is echter nog hoe deze verschillende identiteiten zich tot elkaar verhouden. Gaat een gevoelsmatige binding met Rotterdam samen met identificatie met het herkomstland, of vormt de ene identiteit een belemmering voor de andere? Om deze vraag te beantwoorden hebben we opnieuw een regressieanalyse uitgevoerd (zie bijlage 3). In het vorige hoofdstuk bleek dat er een positief verband bestaat tussen lokale participatie en zwakke transnationale activiteiten. Nu zien we ook een positief verband tussen lokale en transnationale identificatie. Respondenten die zich nauw verbonden voelen met Rotterdammers, identificeren zich sterker met mensen in het herkomstland dan degenen die zich minder sterk lokaal identificeren. Deze uitkomst wijst erop dat mensen meerdere identiteiten kunnen hebben die met elkaar samengaan en elkaar lijken te versterken.

6. Aanbevelingen van de middenklasse

We zijn deze studie gestart met de uitgangspunten van de Rotterdamse nota *Stadsburgerschap: het motto is meedoen* (Gemeente Rotterdam 2007). In de voorgaande hoofdstukken hebben we aandacht besteed aan drie aspecten die volgens deze nota belangrijk zijn voor een vitaal stedelijk burgerschap: politieke participatie, maatschappelijke participatie en gevoelens van verbondenheid. De conclusie van deze hoofdstukken was dat de door ons onderzochte Rotterdamse middenklasse in sterke mate lokaal betrokken is. Dit geldt voor de allochtone middenklasse in dezelfde mate als voor de autochtone middenklasse. Aanbevelingen aan de gemeente Rotterdam om het stadsburgerschap van deze middenklasse te versterken zijn daarmee grotendeels overbodig.

De relatie tussen burgers en de gemeente is echter niet eenzijdig. Net zoals de gemeente Rotterdam in de nota *Stadsburgerschap* hoge verwachtingen uit ten aanzien van haar burgers, zo stellen de Rotterdammers hoge eisen aan het gemeentelijk beleid. In dit hoofdstuk bespreken we hoe de respondenten het leefklimaat in Rotterdam beoordelen en op welke terreinen er volgens hen verbetering nodig is.

6.1 De beoordeling van het leefklimaat in Rotterdam

In de interviews die we hebben gehouden met leden van de Rotterdamse middenklasse, hebben we gevraagd hoe de respondenten verschillende aspecten van Rotterdam beoordelen. Ze konden allereerst rapportcijfers geven tussen de 1 en 10. De gemiddelde cijfers per herkomstgroep tonen we in de onderstaande tabel.

Tabel 6.1: Gemiddelde rapportcijfers voor aspecten van Rotterdam

	Autochtonen	Surinamers	Turken	Marokkanen
Uitgaansleven	7,1	6,4	6,6	6,9
Culturele voorzieningen	7,6	7,0	7,0	7,0
Woningaanbod	6,8	6,4	6,2	6,0
Kwaliteit openbare ruimte	6,5	6,5	6,2	6,8
Politieke klimaat Rotterdam	6,6	6,4	6,3	5,9
Algemene leefkwaliteit	7,1	7,0	6,5	6,9

De gemiddelde rapportcijfers voor de stad zijn ruim voldoende. Over het algemeen beoordelen de autochtone respondenten de verschillende aspecten van Rotterdam wat positiever dan de allochtone respondenten, vooral wat betreft de culturele voorzieningen (zoals musea, theaters en festivals) in de stad. Het cijfer dat de autochtone respondenten hiervoor geven is gelijk aan het stedelijk gemiddelde

in 2005 (vgl. COS 2008: 20), de beoordeling van de allochtone respondenten ligt ruim een halve punt lager.

De cijfers in tabel 6.1 zijn allemaal gemiddeldes en liggen rond de zes en zeven. Dit verhuult dat er binnen de groepen vaak grote meningsverschillen bestaan over de genoemde aspecten van Rotterdam. Zo bestaan er binnen de Marokkaanse groep duidelijke verschillen van mening over het politieke klimaat van Rotterdam. Sommige Marokkaanse respondenten geven Rotterdam hiervoor een dikke onvoldoende; er worden ook enen en tweeën gegeven. Maar veel andere Marokkaanse respondenten zeggen dat het politieke klimaat de laatste jaren is verbeterd en geven de stad hiervoor een zeven of een acht.

Deze gemiddelde rapportcijfers geven een algemeen beeld van de beoordeling van de leefkwaliteit van Rotterdam, maar *waarom* de respondenten tevreden of ontevreden zijn wordt vaak niet duidelijk. Daarom hebben we de respondenten een aanvullende open vraag gesteld over de leefkwaliteit en het beleid van Rotterdam: *Welke drie dingen zou de gemeente Rotterdam volgens u moeten doen om het wonen en leven in Rotterdam aantrekkelijker te maken?*

In uitzonderlijke gevallen konden respondenten op deze vraag geen antwoord bedenken. Sommige respondenten konden maar één of twee beleidsaanbevelingen doen. Maar veel meer respondenten noemden met gemak drie dingen die de gemeente Rotterdam volgens hen zou moeten verbeteren. We hebben deze zeer gevarieerde aanbevelingen onderscheiden in acht hoofdcategorieën, zoals in tabel 6.2 is weergegeven. Omdat er over het algemeen geen grote verschillen bestaan tussen de herkomstgroepen, maken we hiernaar geen onderscheid in de tabel.

Tabel 6.2: **Meest genoemde aandachtspunten voor de gemeente Rotterdam, absolute aantallen**

Beleidsterrein	Aantal keer genoemd
1. Sociaal beleid	167
2. Huisvesting	163
3. Openbare ruimte	150
4. Vervoer	101
5. Recreatieve voorzieningen	84
6. Veiligheid	82
7. Onderwijs en arbeid	27
8. Overig	91

Noot Onder de noemer 'overig' vallen vooral algemene aanbevelingen, zoals: 'de politieke aanpak verbeteren', 'een betere informatievoorziening door het bestuur' en 'bureaucratie verminderen'.

Vergeleken met de resultaten van de Omnibusenquête Rotterdam (COS 2008) valt op dat de Rotterdamse middenklasse minder nadruk legt op het thema veiligheid dan de 'gemiddelde Rotterdam-

mer'.⁹ Volgens de totale Rotterdamse bevolking zouden de volgende punten de hoogste prioriteit moeten krijgen: (1) aanpak overlastgevendende jongeren, (2) schoon en heel op straat, (3) veilige wijken, en (4) veiliger openbaar vervoer (COS 2008: 27).

Opvallend is verder dat onderwijs en arbeidsmarkt maar weinig worden genoemd, terwijl deze factoren juist erg belangrijk worden gevonden voor persoonlijk succes (Van Bochove 2008). Bij 'wonen' en 'leven' denken de respondenten echter veel meer aan de fysieke ruimte van de stad. Vaak doen respondenten concrete beleidsaanbevelingen ten aanzien van woningbouw, groenvoorziening en openbaar vervoer, maar vaak ook geven ze aan dat er 'iets' gedaan moet worden tegen de tegenstellingen tussen allochtonen en autochtonen en de onveiligheid op straat. In de volgende paragraaf bespreken we deze concrete en minder concrete aanbevelingen voor de zes meest genoemde beleidsterreinen.

6.2 Aanbevelingen van de Rotterdamse middenklasse

Huisvesting en openbare ruimte

De huisvesting in Rotterdam is, samen met het sociaal beleid, het meest genoemde beleidsterrein dat volgens de respondenten verbeterd zou moeten worden.¹⁰ Veel respondenten zijn van mening dat er meer betaalbare huisvesting in de stad zou moeten komen, zowel huur- als koopwoningen. Vooral voor starters en voor gezinnen met jonge kinderen is er volgens hen te weinig betaalbaar aanbod in de stad. Ook de kwaliteit van woningen moet volgens velen verbeteren; de prijs-kwaliteitverhouding is niet in evenwicht. Dit beeld van de woonwensen van de allochtone middenklasse komt overeen met inzichten uit bestaand onderzoek. Volgens Uytterlinde e.a. (2007: 5) zijn betaalbare en wat grotere woningen in een rustige woonomgeving "krachtige 'pullfactoren' van suburbane woonmilieus". Ook in ons onderzoek zijn enkele respondenten vanwege deze redenen verhuisd van Rotterdam naar een randgemeente als Capelle aan den IJssel of Barendrecht. Een 'vertrekker' en een 'blijver' aan het woord:

'Ik geef het woningaanbod in Rotterdam een vier. Ik woon nu in Barendrecht, terwijl ik graag in Rotterdam had willen blijven wonen. Maar ik kon geen geschikte woning vinden. Ik wilde een eengezinswoning, in een wijk waar niet alleen allochtonen wonen. Dat is moeilijk te vinden in Rotterdam, tenminste, als het betaalbaar moet zijn.'
(vrouw, 32, Surinaamse Rotterdammer)

'De woningmarkt zit klem. Er moet een ander systeem komen voor het aanbod van huurwoningen en koopwoningen. De prijzen zijn zo hoog, dat het voor de toekomstige generatie moeilijk wordt om een huis te vinden.'
(man, 45, Surinaamse Rotterdammer)

- 9 In de Omnibusenquête zijn deze prioriteiten op andere wijze gemeten. In de enquête werd respondenten gevraagd welke (maximaal vijf) onderwerpen uit een gegeven lijst volgens hen prioriteit zouden moeten hebben. In onze vragenlijst hebben we de vraag meer open gelaten en de antwoorden naderhand ingedeeld in categorieën.
- 10 De onderscheiden beleidsterreinen overlappen elkaar soms gedeeltelijk. Zo heeft 'het tot stand brengen van etnisch gemengde wijken' zowel te maken met huisvesting als met sociaal beleid. Aangezien het huisvestingsbeleid in dit geval als middel wordt gezien om een ander doel (sociale menging, integratie) te bereiken, hebben we deze aanbeveling onder sociaal beleid geplaatst.

Naast het woningaanbod en de woonkwaliteit zijn veel respondenten ontevreden over de openbare ruimte in Rotterdam. Vooral afval op straat vormt een bron van ergernis. De overheid zou volgens sommigen niet alleen aandacht moeten besteden aan het schoonvegen van straten, maar ook aan het milieubewustzijn van jongeren. Verder zijn velen van mening dat er meer – en beter onderhouden – groen nodig is om de stad aantrekkelijker te maken (vgl. Uytterlinde e.a., 2007: 42).

‘De stad moet beter onderhouden worden, er moet meer worden gereinigd. Ik heb in mijn straat last van vuilnis-overlast. Er moeten gescheiden bakken komen en de container moet onder de grond. Dit plan ligt er al jaren, maar er gebeurt niks’. (vrouw, 59, Nederlandse Rotterdammer)

‘De groenvoorziening is in Capelle veel beter. In Rotterdam moet je er echt naar op zoek, bijvoorbeeld naar het Kralingse Bos’ (vrouw, 37, Marokkaanse Rotterdammer).

Recreatie en vervoer

Ook de recreatieve voorzieningen in de stad kunnen volgens veel respondenten verbeterd worden. Sommige allochtone respondenten vinden bijvoorbeeld dat er te weinig uitgaansgelegenheden zijn die voldoen aan de wensen van specifieke etnische of religieuze groepen. Maar meestal pleiten zij voor een groter aanbod van recreatieve voorzieningen in meer algemene zin: meer zwembaden en andere gelegenheden om te sporten, speelplaatsen voor kinderen, activiteiten voor jongeren en een bruisend uitgaansgebied met meer festivals, poppodia en stand-up comedy. Deze voorzieningen moeten volgens de respondenten bovendien betaalbaar zijn, zodat verschillende inkomensgroepen er gebruik van kunnen maken.

Samenhangend met het bruisende uitgaansleven dat veel respondenten wensen, vinden velen ook dat het openbaar vervoer verbeterd moet worden. 's Avonds en 's nachts rijden er volgens sommigen te weinig trams en metro's, wat zij niet vinden passen bij een wereldstad als Rotterdam. Ongeveer een derde van de aanbevelingen over vervoer betreft het openbaar vervoer, daarnaast worden ook de bereikbaarheid van de binnenstad en het parkeerbeleid vaak genoemd. Veel leden van de Rotterdamse middenklasse vinden dat er te weinig parkeerplaatsen zijn en dat de parkeertarieven te hoog zijn. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat Rotterdam vergeleken met de andere grote steden relatief goedkoop is.¹¹ Twee voorbeelden van aanbevelingen die de respondenten doen:

‘Het Rotterdamse uitgaansgebied is te verspreid, dit moet centraler. En verder zou het openbaar vervoer tot later in de nacht moeten doorrijden, dit is voor veel mensen een probleem.’ (vrouw, 34, Nederlandse Rotterdammer)

‘Het parkeren in de stad moet goedkoper en er moet een alternatief bedacht worden voor het betalen met je chipknip. Het is erg irritant als je chip leeg is en je kunt je parkeertijd niet betalen.’ (man, 27, Turkse Rotterdammer)

11 Na de wijzigingen van de parkeertarieven begin dit jaar is Rotterdam nog steeds de goedkoopste van de vier grote steden. *“Met onze nieuwe tarieven komen we niet eens in de top tien”*, zo merkte voormalig wethouder Baljeu, van Verkeer, Vervoer en Organisatie, op (Algemeen Dagblad, 5 november 2008).

Sociaal beleid en veiligheid

Onder de noemer ‘sociaal beleid’ vallen vooral aanbevelingen die zich richten op de verhouding tussen autochtonen en allochtonen in de stad. Met name door allochtone respondenten wordt gepleit voor meer saamhorigheid en het bestrijden van discriminatie. Opvallender is echter het relatief grote aantal allochtone respondenten dat voorstander is van het tot stand brengen van gemengde wijken: twintig procent van de allochtone respondenten doet deze aanbeveling, tegenover maar zeven procent van de autochtone respondenten.¹² Veel respondenten zijn van mening dat concentraties van allochtonen of lagere inkomensgroepen nadelig zijn voor de integratie (vgl. Uyterlinde e.a. 2007: 41). Over hoe deze menging bevorderd kan worden hebben zij vaak minder uitgesproken ideeën. Velen vinden dat de overheid invloed mag uitoefenen op de woonkeuze van burgers, maar zijn huiverig voor gedwongen spreiding. Sommigen hebben vertrouwen in het gemengd bouwen van duurdere en goedkopere woningen. Ook pleiten sommige respondenten voor het bestrijden van zwarte en witte scholen; in het onderwijs moet er volgens hen eveneens een mix zijn van verschillende bevolkingsgroepen.

‘Het integreren van allochtonen en autochtonen moet bevorderd worden. Ze blijven soms in de eigen groep hangen, komen niet met elkaar in contact. Er is weinig verbondenheid met elkaar. Het is misschien wat idealistisch, en het kan niet zomaar door de gemeente gecreëerd worden, maar er zou meer respect moeten zijn.’ (vrouw, 36 Surinaamse Rotterdammer)

‘De gemeente zou zich meer moeten inspinnen om het contact tussen allochtoon en autochtoon te bevorderen. Dit kan gedaan worden door het mengen van wijken en scholen, en door meer gezamenlijke activiteiten te organiseren.’ (man, 37, Turkse Rotterdammer)

Een deel van de allochtone middenklasse pleit naast een gematigde toon in het integratiedebat voor een harde aanpak van criminaliteit. Net als een deel van de autochtone respondenten zijn ze van mening dat overlast en overtredingen daadkrachtig moeten worden bestreden – onder alle herkomstgroepen pleit ongeveer een kwart van de respondenten hiervoor. Vooral de overlast van drugsdealers en hangjongeren wordt genoemd. Het gevoel van onveiligheid is bij sommige respondenten – vooral degenen met kinderen – erg groot. Zij steunen de toegenomen aandacht voor veiligheid in het gemeentelijk beleid en vinden, zoals de volgende respondent, dat deze aanpak moet worden uitgebreid.

‘De gemeente moet meer veiligheid bieden, dat gebeurt nog te weinig, ze doen nog te weinig met bijvoorbeeld cameratoezicht. Op pleinen hangen jongeren rond, ze vallen mensen lastig, ze dealen. Mensen hebben er last van en daar doet niemand wat aan, terwijl we wel weten wat ze uitspoken.’ (man, 44, Marokkaanse Rotterdammer)

12 18 van de 75 Surinaamse Rotterdammers pleiten hiervoor, 14 van de 75 Turkse Rotterdammers en 16 van de 75 Marokkaanse Rotterdammers. Onder de autochtonen is dit slechts 7 van de 100.

6.3 Conclusie

De gemeente Rotterdam heeft niet alleen hooggespannen verwachtingen van haar allochtone en autochtone middenklasse, andersom is dit evenzeer het geval. De door ons gesproken Rotterdamers zijn over het algemeen zeer betrokken bij hun stad. Dit uit zich niet alleen in hun politieke en maatschappelijke participatie en gevoelens van verbondenheid, maar ook in de ideeën die zij hebben over de toekomst van de stad. Hoewel de respondenten over het algemeen tevreden zijn over het leefklimaat van Rotterdam, geven zij aan dat er veel verbeterd kan worden om de stad aantrekkelijker te maken.

De meest genoemde terreinen zijn huisvesting en sociaal beleid. Veel respondenten maken zich zorgen over het gebrek aan betaalbare woningen voor verschillende inkomensgroepen. Daarnaast pleiten veel allochtone respondenten voor meer saamhorigheid in de stad; een centraal uitgangspunt van veel beleidsnota's over stadsburgerschap. Zoals we ook hebben gezien in de hoofdstukken over politieke participatie en identificatie, houdt de 'kloof' tussen autochtoon en allochtoon veel allochtone respondenten bezig. Zij voelen zich Rotterdams stadsburger en willen zo ook door anderen benaderd worden.

De meest concrete aanbevelingen van de Rotterdamse middenklasse voor de gemeente Rotterdam zijn kort samengevat in onderstaande punten:

- Meer betaalbare huur- en koopwoningen voor starters en voor gezinnen met jonge kinderen in de stad.*
- Verminderen van de kloof tussen autochtoon en allochtoon.*
- Meer – en beter onderhouden – groen om de stad aantrekkelijker te maken.*
- Betere bereikbaarheid van de binnenstad door meer en goedkoper openbaar vervoer.*

7. De allochtone middenklasse: burgers als ieder ander

In dit slothoofdstuk vatten we de belangrijkste bevindingen samen en geven we een overzicht van de belangrijkste aanbevelingen.

7.1 Lokale politieke participatie

De zorg die vaak wordt uitgesproken over de beperkte politieke betrokkenheid van allochtonen is in het geval van de Rotterdamse allochtone middenklasse niet terecht. Deze groep vertoont een relatief hoge mate van betrokkenheid bij de politieke meningsvorming op lokaal niveau. Naast de bezorgdheid over het aantal migranten dat stemt, wordt er ook zorg uitgesproken over de vraag op wie zij stemmen. Allochtonen zouden vooral stemmen langs etnische lijnen en zich minder richten op het algemeen belang. Deze veronderstelling kan op basis van onze gegevens gerelativeerd worden. Hun stem lijkt meer te worden bepaald door de voorkeur voor een bepaalde partij dan door de voorkeur voor een kandidaat met de eigen etnische achtergrond.

Aanbeveling

Er zijn geen aanbevelingen nodig om de Rotterdamse allochtone middenklasse aan te sporen tot politieke participatie; dat gebeurt vanzelf en op grote schaal. Het lijkt er tevens op dat de stedelijke polarisatie die in Rotterdam in de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden – denk aan de opkomst van Leefbaar Rotterdam – de politieke betrokkenheid van de allochtone middenklasse heeft aangewakkerd. Zij zijn massaal naar de stembus gegaan bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen. Het stemgedrag van de allochtone middenklasse lijkt niet zozeer in de richting te wijzen van de wens de eigen etnische groeps grenzen af te bakenen. Deze middenklasse wil vooral dat de stad van iedereen is. Dat is een belangrijke les voor de Rotterdamse politiek.

7.2 Lokale maatschappelijke participatie

Bij maatschappelijke participatie kunnen we dezelfde conclusie trekken als bij politieke betrokkenheid: de allochtone middenklasse is op grote schaal actief in vrijwilligerswerk en informele hulp. Ongeveer de helft van de respondenten is momenteel actief als vrijwilliger; in de mate van betrokkenheid bestaan tussen autochtone en allochtone respondenten geen grote verschillen. Als we kijken naar het type organisatie waarvoor de respondenten zich inzetten, zien we echter wel verschillen tussen beide groepen. Opvallend is vooral het hoge percentage allochtone respondenten dat actief is bij een zelforganisatie. Op het gebied van informele hulp zien we ook verschillen tussen de autochtone en allochtone middenklasse. Een grote meerderheid van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers in ons onderzoek verleent informele hulp aan familieleden en bekenden. Het gaat dan vooral om vertaalwerk en administratieve hulp.

De allochtone middenklasse speelt binnen de eigen kring een belangrijke rol bij het ondersteunen van vooral kwetsbare jongeren en ouderen. Velen zijn als vrijwilliger of via hun werk – als docent,

opbouwwerker of zorgverlener – betrokken bij de maatschappelijke positie van allochtone Rotterdammers. Allochtonen die tot de middenklasse behoren leveren op deze manier niet alleen direct – via persoonlijke hulp – een bijdrage aan de positie van anderen, maar kunnen ook meer indirect als rolmodel fungeren binnen de eigen gemeenschap.

Aanbeveling

Zelforganisaties nemen een belangrijke plaats in binnen het Rotterdamse maatschappelijk middenveld. Volgens verschillende onderzoekers kunnen dergelijke organisaties van belang zijn bij de emancipatie van migrantengroepen (vgl. Michon en Tillie 2003; Uitermark 2006). Er bestaat echter ook kritiek op zelforganisaties. Volgens sommigen zijn de organisaties te weinig groepsoverstijgend, waardoor het risico bestaat dat migranten opgesloten raken in de eigen kring (vgl. Van den Brink 2006). Daarnaast zijn zelforganisaties niet altijd representatief voor de achterban waarvoor zij zegen op te komen (vgl. Uitermark 2006). Een juist gemeentelijk beleid is dus beleid dat enerzijds de eigen initiatieven van burgers stimuleert en ondersteunt en er anderzijds voor waakt dat deze initiatieven perverse negatieve effecten hebben waardoor migranten met de rug naar de stedelijke samenleving komen te staan.

7.3 Lokale identificatie

Een ruime meerderheid van de allochtone middenklasse voelt zich thuis in Nederland. De gevoelens van verbondenheid met Rotterdam zijn nog sterker; een meerderheid van de verschillende groepen voelt zich ‘een echte Rotterdammer’. Stedelijke identificatie blijkt toegankelijker dan identificatie met Nederland (vgl. Hurenkamp en Tonkens 2008). Wel bestaat er onder respondenten ergernis over de toonzetting van het integratiedebat, ook op lokaal niveau. Ze hebben allemaal een goede baan en zetten zich op verschillende manieren in voor de stad waarin ze leven. Toch hebben velen het gevoel dat ze nog steeds in de eerste plaats als ‘allochtoon’ gezien worden.

Aanbeveling

Volgens de burgerschapsnota van de gemeente Rotterdam is het belangrijk dat alle Rotterdammers trots zijn op hun stad. Het is echter evenzeer van belang dat de gemeente Rotterdam laat blijken trots te zijn op haar succesvolle burgers. De kwaliteiten van de allochtone middenklasse zouden beter kunnen worden benut. Sommige respondenten geven bijvoorbeeld aan dat hun succesverhaal ‘achterblijvers’ zou kunnen motiveren en inspireren (Van Bochove 2008). Bij het naar voren schuiven van potentiële rolmodellen dient echter gewaakt te worden voor het opnieuw benadrukken van het ‘allochtoon’-zijn.

7.4 Stadsburgerschap en transnationale betrokkenheid

Het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse in Rotterdam is sterk ontwikkeld. Een grote meerderheid van de respondenten vindt het belangrijk om bij de lokale verkiezingen zijn of haar stem te laten horen. Daarnaast verrichten velen vrijwilligerswerk binnen of buiten het kader van een maatschappelijke organisatie. Ook hebben we gezien dat de meeste respondenten zich sterk verbonden

voelen met Rotterdam. Naast deze stedelijke bindingen hebben de leden van de allochtone middenklasse ook bindingen met hun herkomstland.

Een groot deel van de allochtone respondenten blijkt deel te nemen aan ‘zwakke’ transnationale activiteiten, zoals het lezen van een krant uit het herkomstland of het af en toe sturen van geld naar familieleden. Deze activiteiten blijken positief samen te hangen met actief stadsburgerschap; respondenten die ‘zwakke’ transnationale activiteiten ondernemen, zijn vaker dan anderen actief in de lokale politiek of civil society. Blijkbaar gaat een sterke betrokkenheid bij het lokale niveau vaak samen met een globale betrokkenheid bij het transnationale niveau. ‘Sterke’ transnationale activiteiten, zoals deelname aan politieke activiteiten in het herkomstland of het bezit van een huis, komen beduidend minder vaak voor dan de ‘zwakke’ transnationale activiteiten, die minder tijd, geld en moeite kosten. De ‘sterke’ transnationale activiteiten vertonen geen samenhang met lokale participatie: de mate waarin migranten betrokken zijn bij dergelijke activiteiten zegt niets over de mate waarin zij lokaal actief zijn.

Naast ‘echte’ Rotterdammer voelen veel respondenten zich ook een ‘echte’ Surinamer, Turk of Marokkaan. Deze gevoelens van verbondenheid blijken vooral uit te gaan naar leden van de eigen etnische groep in Nederland. De transnationale identificatie – identificatie met mensen in het herkomstland – blijkt minder sterk te zijn. Deze transnationale identificatie vertoont wel een positieve samenhang met lokale identificatie. Met andere woorden, respondenten die zich verbonden voelen met mensen in het herkomstland, voelen zich ook eerder verbonden met de inwoners van Rotterdam.

Aanbeveling

De zorgen die in het maatschappelijke en politieke debat bestaan over de bindingen van migranten met hun herkomstland blijken niet terecht wanneer we naar de transnationale activiteiten en identificaties van de geïnterviewde allochtone middenklasse kijken. Lokale en transnationale activiteiten gaan vaak samen, net als lokale en transnationale gevoelens van verbondenheid. Er is geen noodzaak om de lokale participatie en identificatie van deze groep te vergroten. Het gaat er vooral om de kwaliteiten van deze groep beter te benutten.

7.5 De middenklasse aan het woord: wat moet er gebeuren?

De gemeente Rotterdam heeft niet alleen hooggespannen verwachtingen van haar allochtone en autochtone middenklasse, andersom blijkt dit evenzeer het geval. We hebben onderzocht hoe de middenklasse het leven in de stad en het beleid van de gemeente beoordeelt. De respondenten kregen bovendien de ruimte om aan te geven welke punten volgens hen verbeterd zouden kunnen of moeten worden.

De meest genoemde terreinen zijn huisvesting en sociaal beleid. Veel respondenten maken zich zorgen over het gebrek aan betaalbare woningen voor verschillende inkomensgroepen. Daarnaast pleiten veel allochtone respondenten voor meer saamhorigheid in de stad; een centraal uitgangspunt van veel beleidsnota’s over stadsburgerschap. Verder houdt de ‘kloof’ tussen autochtoon en allochtoon veel allochtone respondenten bezig. Zij voelen zich Rotterdams stadsburger en willen zo ook

door anderen benaderd worden. Hoewel ze niet precies weten hoe, zien ze hier wel een taak voor de gemeente weggelegd.

7.6 Burgers als ieder ander

In 1996 publiceerde Burgers e.a. een advies aan de gemeente Utrecht onder de titel *Burgers als ieder ander*. Deze titel zouden we ook willen kiezen als de slotconclusie van ons onderzoek. De wensen, verlangens en zorgen van de allochtone burgers zijn hetzelfde als die van autochtone burgers. Daarom moeten we voorzichtig zijn met het 'etniseren' van de middenklasse. Een terugkerend thema bij veel respondenten is immers dat dit te vaak op onterechte gronden gebeurt. Dat kan discriminatie in de hand werken en draagt bij aan het blijvend problematiseren van Rotterdamse burgers waarvoor dit volstrekt ongepast is.

Het is in dit verband aardig om de oproep in herinnering te brengen die Gerard de Kleijn ooit deed aan de bewoners van Rotterdam, om zich in te zetten voor elkaar en voor de stad. 'Vraag niet wat Rotterdam voor u kan doen, maar wat u voor Rotterdam kunt doen.' Uit ons onderzoek blijkt hoezeer respondenten zeker 'iets' doen voor de stad. Het minste dat de stad terug kan terugdoen, is ze laten merken dat ze gewaardeerde burgers zijn. Daarnaast blijft het zaak om door te gaan op de weg van het verbeteren van de woningvoorraad, het aantrekkelijker maken van het stedelijke publieke ruimte en de culturele voorzieningen en het veiliger maken van de stad.

Ten slotte is het van belang te voorkomen dat allochtone middengroepen zich niet meer thuis voelen in de stad door de harde toonzetting in het debat over integratie. De aanwezigheid van middengroepen is cruciaal voor de vitaliteit en weerbaarheid van wijken en steden. Rotterdam moet oppassen deze groep niet te verliezen door de problematiek van specifieke jongeren (met name Marokkaanse en Antilliaanse jongeren) van toepassing te verklaren op alle niet-westerse allochtonen in de stad. Daarmee wordt de voortschrijdende 'zwarte vlucht' van de allochtone middenklasse uit de stad aangewakkerd, terwijl men die middenklasse zo hard nodig heeft. Zij vormen het cement van de Rotterdamse stedelijke samenleving.

- Argioli, R., K. van Dijken, J. Koffijberg, G. Bolt, R. van Kempen, E. van Beckhoven, R. Engbersen en G. Engbersen (2008) *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- COS (2005) *9^e Belevingsmonitor, oktober 2005*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- COS (2008) *Staat van Rotterdam 2008*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Engbersen, R. en K. Voogd (2008) *Het levende plein. Een pleidooi voor het introduceren van een Rotterdamse pleinaanpak*. Rotterdam: Sociaal Platform Rotterdam.
- Berger, M., M. Fennema, A. van Heelsum, J. Tillie, R. Wolff (2001) *Politieke participatie van etnische minderheden in vier steden*, Amsterdam: IMES Rapportenreeks.
- Bochove, M. van (2008) *Een rolmodel, ik? Vijftien Rotterdamse vrouwen over succes, inspiratie en mentoring*. Rotterdam: Sociaal Platform Rotterdam.
- Bolt, G. (2004) "Over spreidingsbeleid en drijfzand". *Migrantenstudies*. 20(2), pp. 60-73.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2008) *De mantra van de mix. Hoe ideaal is een gemengde wijk?* Utrecht: FORUM.
- Brink, G. van den Brink (2006) *Culturele Contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*, Amsterdam: Bert Bakker
- Broek, A. van den en S. Keuzenkamp (red.) (2008) *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Burgers, J. P. Reinsch, E. Snel en H. Tak (1996) *Burgers als ieder ander. Een advies inzake lokaal beleid en minderheden*. Utrecht: Research papers AWSB.
- Burgers, J. (2006) "De stad als speelplaats". *Sociologie*. 2(1), pp. 53-70.
- Burgers, J. en H. van der Lugt (2005) 'Zwarte vlucht'. De suburbanisatie van Surinamers uit Rotterdam, *Sociologie* 1 (2) 126-142
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (red.) *Jaarrapport integratie 2007*. Den Haag: SCP. de de Volkskrant (2006) "Rotterdam: zwart zit links, wit rechts", 10 maart.
- Dekker, P. (2008) "Civil society", in A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.) (2008) *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Engbersen, G., E. Snel, A. Leerkes, M. van San en H. Entzinger (2003) *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie*. Rotterdam: RISBO.
- Entzinger, H. en E. Dourleijn (2008) *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.
- Geelhoed, R. en X. Zhang (2008) *Voor elkaar en met elkaar? Vrijwilligerswerk en informele hulp in Rotterdam onder de middenklasse Turken, Marokkanen, Surinamers en autochtonen*. Bachelorscriptie Sociologie, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Gemeente Amsterdam (2004) *Naar burgerschap in Amsterdam. Diversiteits- en integratiemonitor 2004*. Amsterdam: Dienst Onderzoek en Statistiek.
- Gemeente Den Haag (2006) *Samen stad zijn. Burgers maken het verschil!* Beleidskader Burgerschap.
- Gemeente Rotterdam (2007) *Stadsburgerschap: het motto is meedoen*, Rotterdam: Thieme MediaCenter Rotterdam
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005) *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: SCP.
- Graaf, P.A. de (2008) *Vrijwilligerswerk en informele hulp in Rotterdam 2007*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.

- Gunsteren, H.R. van (1998) *A theory of citizenship. Organizing plurality in contemporary democracies*. Boulder: Westview Press.
- Heelsum, A. van (2005) "Political Participation and Civic Community of Ethnic Minorities in Four Cities in the Netherlands", *Politics*, Vol. 25, No. 1, pp. 19-30
- Hurenkamp, M. en E. Tonkens (2008) *Wat vinden burgers zelf van burgerschap? Burgers aan het woord over binding, loyaliteit en sociale cohesie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Itzigsohn, J., C.D. Cabral, E.H. Medina en O. Vasquez (1999) "Mapping Dominican transnationalism: narrow and broad transnational practices", *Ethnic and Racial Studies*, 22, pp. 316-339.
- Karsten, L., A. Reijndorp en J. van der Zwaard (2006) *Stadsmensen. Levenswijze en woonambities van stedelijke middengroepen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Klaver, J., E. Tromp en R. Oude Ophuis (2005) *Allochtonen en vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Lucassen, L. (2006) *Is Transnationalism Compatible with Assimilation? Examples from the Western Europe since 1850*. IMIS-Beiträge.
- Martiniello, M. (2006) "Political participation, mobilisation and representation of immigrants and their offspring in Europe", in R. Bauböck (ed.) *Migration and citizenship: Legal status, rights and political participation*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Michon, L. en J. Tillie (2003) Politieke participatie van migranten in Nederland sinds 1986. In: H. Pellikaan en M. Trappenburg (red), *Politiek in de multiculturele samenleving*. Amsterdam: Boom.
- Rusinovic, K. (2006) *Dynamic Entrepreneurship: First and Second-Generation Immigrant Entrepreneurs in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Scheffer, P. (2007) *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Swaan, A. de (2007) *Bakens in niemandsland. Opstellen over massaal geweld*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Tillie, J. (2006) "De strategieën van de allochtone kiezer", *Socialisme en Democratie*, Vol. 63, No. 12, pp. 20-27.
- Uitermark, J. (2006) Hoe Rotterdam de boel wél bij elkaar houdt. De politiek van het middenveld. *de Volkskrant*, 4 maart 2006.
- Uyterlinde, M., S. van Arum, R. Engbersen, V. Lub en K. Schaake (2007) *Kiezen voor de stad. Kwalitatief onderzoek naar de vestigingsmotieven van de allochtone middenklasse*. Den Haag: VROM.
- Veldboer, L., R. Engbersen, J.W. Duyvendak en M. Uyterlinde (2008) *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- WRR (2007) *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bijlage 1: Achtergrondkenmerken respondentengroep

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Totaal allochtone middenklasse	Totaal autochtone middenklasse
Geslacht					
• Man	51	52	52	52	51
• Vrouw	49	48	48	48	49
Leeftijd					
• tot 25	5	12	5	8	12
• 25 tot 35	40	49	52	47	53
• 35 tot 45	21	27	33	27	16
• 45 tot 55	23	12	8	14	15
• 55 en ouder	11	0	1	4	4
Opleiding¹					
• Mbo	17	9	17	15	12
• Hbo	51	49	55	52	35
• Universiteit	19	28	20	22	46
• Anders	13	13	8	12	7
Type baan					
• Loondienst	75	81	88	81	87
• Zelfstandig	19	12	3	11	10
• Beide	7	7	9	8	3
Niveau baan²					
• Mbo-niveau	16	21	23	21	13
• Hbo-niveau	62	61	64	63	57
• Universitair	16	17	11	15	36
• Anders	5	2	1	3	4
Generatie³					
• 1 ^e generatie	32	28	39	33	–
• 2 ^e generatie	68	72	61	67	–
Totaal	100 (N=75)	100 (N=75)	100 (N=75)	100 (N=225)	100 (N=100)

Noten.

1. Het gaat hier om het hoogst behaalde diploma.
2. Dit betreft de respondenten die in loondienst werken.
3. Tot de tweede generatie rekenen we degenen die in Nederland zijn geboren en degenen die vóór hun twaalfde levensjaar naar Nederland zijn gekomen.

Bijlage 2: Regressieanalyse sterke en zwakke transnationale activiteiten

Om te onderzoeken hoe sterke en zwakke vormen van transnationale activiteiten zich verhouden tot lokale participatie hebben we een regressieanalyse uitgevoerd. In deze analyse zijn niet alleen de sterke en zwakke transnationale activiteiten opgenomen, maar ook enkele achtergrondvariabelen, zoals etniciteit, generatie, leeftijd en sekse. Om de sterke en zwakke vormen van transnationale activiteiten op te nemen, zijn op basis van een factoranalyse schalen geconstrueerd. Voor de sterke vormen van transnationalisme zijn de volgende variabelen geselecteerd: (1) het bezit van een huis in het herkomstland; (2) deelname aan verkiezingen in het herkomstland; (3) één of meer keer per jaar het herkomstland bezoeken; (4) deelname aan één of meerdere politieke en maatschappelijke acties in het herkomstland. Voor de zwakke vormen zijn in de schaal opgenomen: (1) het kijken naar kijken tv-programma's uit het herkomstland; (2) kennis van politieke partijen in het herkomstland; (3) af en toe geld sturen naar familieleden en vrienden in het herkomstland en (4) het lezen van een krant uit het herkomstland.

Als afhankelijke variabele is in de regressieanalyse lokale participatie opgenomen. Hiervoor is eveneens eerst een factoranalyse uitgevoerd waarin vormen van lokale participatie in politiek en civil society zijn opgenomen. In model I zijn uitsluitend de achtergrondvariabelen opgenomen, in model II zijn daaraan de sterke en zwakke vormen van transnationale activiteiten toegevoegd. De uitkomsten laten zien dat Marokkanen significant vaker lokaal participeren dan de Turkse respondenten en dat respondenten in de leeftijd 31 tot 50 vaker lokaal actief zijn dan de jongere respondenten (20-30 jarigen). Wanneer we kijken naar de transnationale activiteiten, dan blijkt dat er een positief verband is tussen de zwakke transnationale activiteiten en de lokale participatie. Tussen sterke transnationale activiteiten en lokale participatie blijkt geen verband te bestaan.

Determinanten van lokale participatie

	Model I	Model II
Etniciteit (vergeleken met Turken)		
Surinamers	-0,07	0,02
Marokkanen	0,14	0,27*
Sekse	-0,01	-0,04
Generatie	-0,16	-0,11
Leeftijd (vergeleken met 20-30 jarigen)		
31-40	0,15**	0,15**
41-50	0,21**	0,22*
50 plus	0,15	0,16
Transnationale activiteiten (zwak)		0,18*
Transnationale activiteiten (sterk)		0,01
Verklaarde variantie R²	0,14	0,16

** 0,05, *0,01

Bijlage 3: Regressieanalyse transnationale identificatie

Om te onderzoeken hoe transnationale en lokale identificaties zich tot elkaar verhouden, hebben we nogmaals een regressieanalyse uitgevoerd, gebaseerd op de cirkelscores bij de verbondenheid met Rotterdammers (lokale identificatie) en met mensen in het herkomstland (transnationale identificatie). De resultaten van deze analyse maken duidelijk dat de tweede generatie zich minder verbonden voelt met mensen in het herkomstland dan de eerste generatie. Etniciteit en geslacht blijken geen invloed te hebben op de mate van transnationale identificatie. In model II is lokale identificatie toegevoegd. De uitkomsten laten zien dat er een positief verband bestaat tussen transnationale en lokale identificatie: respondenten die zich nauw verbonden voelen met Rotterdammers, identificeren zich sterker met mensen in het herkomstland dan degenen die zich minder sterk lokaal identificeren.

Determinanten van transnationale identificatie

	Model I	Model II
Etniciteit (vergeleken met Turken)		
Surinamers	0,01	0,01
Marokkanen	-0,13	-0,03
Sekse (man)	0,03	0,02
Tweede generatie	-0,21**	-0,21**
Leeftijd (vergeleken met 21-30 jarigen)		
31-40 jaar	0,02	-0,02
41-50 jaar	0,01	-0,05
50 plus	0,20**	0,16
Lokale identificatie		0,23*
Verklaarde variantie R²	0,12	0,17

** 0,05, *0,01

Nicis Institute

Laan van N.O. Indië 300

2593 CE Den Haag

Postbus 90750

2509 LT Den Haag

T +31 (0)70 3440966

F +31 (0)70 3440967

info@nicis.nl

www.nicis.nl

Nicis
INSTITUTE